

Analiza većinskog obrasca izbora: Hrvatska 1990. - 1995.

Pervan, Mislav

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:410627>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-27**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet političkih znanosti

Diplomski studij politologije

Mislav Pervan

Analiza većinskog obrasca izbora: Hrvatska
1990.-1995.

Diplomski rad

Zagreb, 2021.

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet političkih znanosti

Diplomski studij politologije

Analiza većinskog obrasca izbora: Hrvatska 1990.-1995.

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Višeslav Raos

Student: Mislav Pervan

Zagreb, rujan 2021.

Izjavljujem da sam diplomski rad *Analiza većinskog obrasca izbora: Hrvatska 1990.-1995.* , koji sam predao na ocjenu mentoru doc. dr. sc. Višeslavu Raosu , napisao samostalno i da je u potpunosti riječ o mojem autorskom radu. Također, izjavljujem da dotični rad nije objavljen ni korišten u svrhe ispunjenja nastavnih obaveza na ovom ili nekom drugom učilištu, te da na temelju njega nisam stekao ECTS bodove.

Nadalje, izjavljujem da sam u radu poštivao etička pravila znanstvenog i akademskog rada, a posebno članke 16-19. *Etičkoga kodeksa Sveučilišta u Zagrebu.*

Mislav Pervan

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Teorijski okvir.....	2
3. Metodologija.....	4
4. Analiza.....	5
4. 1. Izbori 1990.....	5
4. 1. 1. Nerazmjernost i efektivni broj parlamentarnih stranaka 1990.....	11
4. 2. Izbori 1992.....	12
4. 2. 1. Nerazmjernost i efektivni broj parlamentarnih stranaka 1992.....	20
4. 3. Izbori 1995.....	21
4. 3. 1. Nerazmjernost i efektivni broj parlamentarnih stranaka 1995.....	29
5. Završno razmatranje.....	31
6. Zaključak.....	34
Literatura.....	36
Izvori podataka.....	37
Pravni akti.....	37
Sažetak.....	39
Abstract.....	40

Tablice

Tablica 1. Modificirani rezultati izbora za DPV 1990.....	7
Tablica 2. Izlaznost, nevažeći listići, izborna margina, apsolutne i relativne pobjede s obzirom na broj kandidata, 1990.....	9
Tablica 3. Kandidati, izborna margina, apsolutne i relativne pobjede u odnosu na broj upisanih birača, 1990.....	10
Tablica 4. Odnos broja kandidata i načinu pobjede u dva izborna kruga.....	10
Tablica 5. Gallagher i Laakso-Taagepera indeks za rezultate izbora i simulacije, 1990.....	12
Tablica 6. Osvajači mandata po segmentima 1992.....	15
Tablica 7. Razlika osvojenih glasova u većinskom i razmjernom segmentu 1992.....	16

Tablica 8. Izlaznost, nevažeći listići, izborna margina, apsolutne i relativne pobjede s obzirom na broj kandidata, 1992.	18
Tablica 9. Izlaznost, nevažeći listići, izborna margina, apsolutne i relativne pobjede s obzirom na broj upisanih birača 1992.	19
Tablica 10. Gallagher i Laakso-Taagepera indeks za rezultate izbora i simulacije, 1992.	20
Tablica 11. Osvajači mandata po segmentima 1995.	24
Tablica 12. Razlika osvojenih glasova u većinskom i razmjernom segmentu 1995.	25
Tablica 13. Izlaznost, nevažeći listići, izborna margina, apsolutne i relativne pobjede s obzirom na broj kandidata, 1995.	27
Tablica 14. Izlaznost, nevažeći listići, izborna margina, apsolutne i relativne pobjede s obzirom na broj upisanih birača u izbornoj jedinici 1995.	27
Tablica 15: Simulacija raspodjele mandata D'Hondtovom metodom sa zbrojenim glasovima raznorodne koalicije 1995.	29
Tablica 16. Gallagherov i Laakso-Taagepera indeks za rezultate izbora i simulacije, 1995. ...	30
Tablica 17. Prisutnost uvjeta za pobjedu i nužna apsolutna većina za pobjedu.	31
Tablica 18. Izlaznost, nevažeći listići i razlika između pobjednika i drugoplasiranog u odnosu na prosječan broj kandidata u izbornom okrugu	32
Tablica 19. Broj kandidata i razlika između pobjednika i drugoplasiranog u odnosu na prosječan birača u izbornoj jedinici	32
Tablica 20. Postotak propalih glasova u većinskim izbornim segmentima	33
Tablica 21. Gallagherov i Laakso-Taagepera indeks prema ukupnim rezultatima.	33

1. Uvod

Za razliku od mnogih fenomena i pojavnosti u prostoru kojeg smatramo političkim, neke su teme slabo zastupljene u istraživačkom politološkom narativu, a posljedično u javnom diskursu i javnim raspravama. U Hrvatskoj se godinama anticipira teza kako je izborni sustav koji je trenutno aktualan samo alat u funkciji najmoćnijih i etabiliranih stranaka, te kako je njegova svrha isključivo održavanje istih aktera na vlasti. Rijetki laici postavljaju pitanje je li zaista tako, prilagođavaju li se politički akteri i političke stranke tom istom sustavu ili je izborni sustav u toj mjeri sudbonosan da će prije ili kasnije donijeti željeni ishod njegovim pokroviteljima, a posljedično i determinirati stranački, pa i politički sustav. Nažalost, isti slučaj uvriježenog „znanja“ odnosi se i na izborne procese koji su obilježili početak demokracije u suvremenoj Hrvatskoj. Iako je razumljivo da u nezreloj i tek nastaloj demokraciji fokus istraživača nije na proučavanju i dizajniranju idealnog izbornog sustava, prisutan je manjak interesa za tu temu. Uz sve otežavajuće okolnosti koje obilježavaju demokratsku državu u nastanku, u Hrvatskoj, uz standardne tranzicijske probleme bjesni rat, što dovodi do toga da se izborni sustav, koji se unutar pet godina mijenjao ili modificirao čak tri puta, tretira kao manje važna tema. Ovaj rad bavit će se upravo izbornim sustavima koji su odredili prva tri izborna procesa u suvremenoj Hrvatskoj, koncentrirajući se na njihove većinske segmente, svojstva i utjecaj na krajnje izborne rezultate

S obzirom da je 1990. godine Hrvatska još uvijek dio Jugoslavije, prvi slobodni višestranački izbori podrazumijevaju izbore na temelju posebnog biračkog prava: radničkog za Vijeće udruženog rada, teritorijalnog za Vijeće općina, te političkog za Društveno-političko vijeće (Kasapović, 1993: 33). Političku odluku o izborima donosi Savez komunista Hrvatske 1989, koji temeljni akt, *Zakon o izboru i opozivu odbornika i zastupnika*, prepušta na izradu Odboru za društveno-politički sistem Sabora (Kasapović, 1993: 33). Kako Društveno-političko vijeće predstavlja odraz opće političke volje ukupnog biračkog tijela, ono postaje svojevrsni prethodnik Zastupničkome domu Hrvatskog sabora. Samim time vijeće je adekvatno za usporedbu izbornih procesa za Zastupnički dom u izbornim procesima koji slijede u idućim godinama. Izbore 1992. definira kombinirani sustav koji se sastoji od razmjernog i većinskog izbornog obrasca, gdje se polovica od 120 zastupnika, dakle 60 zastupnika, bira razmjernim izborima u jednoj izornoj jedinici koju čini cijela država, dok se drugih 60 zastupnika bira u jednomandatnim izbornim okruzima (Kasapović, 2014: 207). Godine 1995. na snazi je i dalje kombinirani izborni sustav, ali s drugačijim omjerom razmjernog i većinskog segmenta, koji sada iznosi 80 naprama 28 u korist razmjernog segmenta (Kasapović, 2014: 212).

Prvim trima izborima u suvremenoj Hrvatskoj, u smislu učinaka izbornih sustava, bavi se relativno mali broj istraživača. Mirjana Kasapović (1993) u knjizi *Izborni i stranački sustav Republike Hrvatske* iznosi analizu prva dva izborna procesa u suvremenoj Hrvatskoj, gdje se naglašava politološka rasprava o determinirajućoj prirodi izbornih modela. Zbornik radova *Hrvatska politika 1990.-2000.* (Kasapović, 2001) promatra izbornu politiku kroz demokratsku konsolidaciju i strukturu biračkog tijela i ponašanje birača. *Hrvatska u izborima 90'* (Grdešić, Šiber, Kasapović i Zakošek, 1991), osim smještanja u prostor komunikacije preferencija, promatra prve izbore kroz kontekst raspadajuće realnosti bivše države, te metodološki ispituje racionalnost birača u opredjeljenju za određenu stranku. *Pohod na glasače – Izbori u Hrvatskoj 1990-1993* (Vrcan i dr., 1995) analizira izbornu zakonodavstvo i sadržaj poruka stranaka te izbornu ponašanje. Članak *Izbori u Hrvatskoj 1990 – elektoralnogeografska analiza odabranih primjera* (Klemenčić, 1991) na inovativan način analizira izborne preferencije birača u odnosu na geografsku pripadnost, dok članak Keiichija Kuba (2007) *The Radicalisation and Ethnicization of Elections: The Local Elections and the Ethnic Conflict in Croatia* promatra prve državne i lokalne izbore u kontekstu rastućih etničkih netrpeljivosti u Hrvatskoj. Najširu obradu u komparacijskom smislu utjecaja izbornih sustava izradila je Mirjana Kasapović (2014) u knjizi *Kombinirani izborni sustavi u Europi 1945-2014.* Proučavanjem izbornih sustava i njihovim postizbornim učincima bave se mnogi poznati autori poput Lijpharta, Duvergera, Blaisa, Birch, Laaksa, Taagepere, Gallagera i mnogih drugih. Neki autori, poput Duvergera, postavljaju standarde u komparativnoj politici koji, iako su i dalje podložni raspravi, vrijede u analizama izbornoga sustava.

2. Teorijski okvir

Kao što je već navedeno, rad analizira izborne procese u Hrvatskoj od 1990. do 1995. godine. Prvi izborni proces provodi se u dvokružnom većinskom sustavu s jednomandatnim okruzima, dok se druga dva provode u kombiniranom paralelnom sustavu. Dvokružni većinski izbori su većinski izbori koji se održavaju u dva kruga natjecanja. Tipološki, razlikujemo one sustave u kojima je u drugom krugu potrebna apsolutna većina i one u kojima je dovoljna relativna većina glasova. Postoje i zakonska ograničenja koja određuju potrebni minimalni broj glasova birača koji su glasovali i minimalni potrebni broj glasova u odnosu na ukupni broj birača. Dvokružni izbori uglavnom se održavaju u jednomandatnim izbornim okruzima (Kasapović: 2003: 73).

Razmjerni izborni sustavi podrazumijevaju izborne jedinice iz kojih se s lista bira veći broj kandidata, gdje je osnovni princip raspodjela mandata u razmjeru s postotkom glasova za listu. Tada se glasovi pretvaraju metodama izbornog broja, ili metodama najvećeg prosjeka, kojoj pripada i D'Hondtova metoda (Norris, 1997: 303), koju koristim u analizama u ovom radu. Kombinirani sustavi su definirani kao sustavi koji biraču omogućuju dva glasa za zakonodavnu vlast. Jedan je namijenjen za kandidata u jednomandatnom izbornom okrugu, dok je drugi namijenjen za stranačku listu u razmjernom segmentu, gdje se glasovi pretvaraju u mandate nekom od metoda pretvaranja glasova u mandate koje se primjenjuju na razmjernim izborima (Moser i Scheiner, 2004: 576). Takvi sustavi primjenjuju se na načelu preuzimanja prednosti većinskog i razmjernog sustava koji zajedno mogu stvoriti stabilni sustav predstavništva. Nasuprot tome, postoje tendencije koje ukazuju na to kako svaki segment kombiniranog sustava zadržava svoje specifičnosti (Moser i Scheiner, 2004: 595).

Iako nijedan izborni proces od 1990. do 1995. godine ne primjenjuje samo i isključivo razmjerni sustav, 1992. i 1995. godine primjenjuju se kombinirani izborni sustavi, pri čemu u oba slučaja sustavi sadrže razmjerni izborni segment. Tako se u tri navedena procesa održavaju što samostalno, što kao dio kombiniranog sustava: dvokružni jednomandatni većinski, jednomandatni većinski i razmjerni izbori. Ta tri sustava Maurice Duverger tipološki definira kao osnovne vrste izbornih sustava, od kojih svaki ima svoje značajke: razmjerni izborni sustav potiče višestranačje s krutim frontama i neovisnim strankama, dvokružni većinski sustavi potiču višestranački sustav s fleksibilnim frontama i neovisnim strankama, dok jednokružni većinski sustav potiče dvostranačje (Kasapović, 1993: 10).

Nadalje, rad se oslanja na teorijsku pretpostavku diferencijacije učinaka izbornog sustava. Učinci izbornog sustava dijele se na mehaničke i psihološke. Mehanički učinci nastupaju nakon glasanja i odnosi se na metodu preračunavanja glasova u mandate, dok psihološki utjecaj djeluje prije davanja glasa (Blais i dr., 2012: 834). Dodatno, psihološki utjecaji se dijele na psihološke utjecaje na birače i psihološke utjecaje na stranke (Blais i dr., 2011: 1600). Izbori 1990., 1992. i 1995. promatrat će se sukladno takvoj klasifikaciji.

3. Metodologija

Ovaj rad se može klasificirati kao komparativno istraživanje s malim N koje prati obrazac komparacije najbližnjih slučajeva, budući da se uspoređuju izborni ishodi, posredovani mehaničkim i psihološkim učincima, u trima slučajevima primjene većinskog izbornog obrasca u Hrvatskoj. Pri tome je ovisna varijabla izborni ishod, odnosno izborni rezultati, dok su neovisne varijable izborna pravila, kao i mehanički i psihološki učinci koje ona proizvode, te, dakako, društveno-politički kontekst u kojemu se izbori odvijaju.

Za svaki od tri promatrana izborna procesa bit će izneseni parametri poput izlaznosti, broja nevažećih listića, opsega pobjede i vrste pobjede. Svi parametri promatrat će se u odnosu na prosječan broj kandidata u izornoj jedinici te u odnosu na prosječni broj upisanih birača u izornoj jedinici u većinskim segmentima izbora. Stoga temeljnu jedinicu analize ustvari predstavljaju pojedinačne izborne jedinice, tj. jednomandatni okruzi na većinskim izborima.

Učinci izbornih sustava analizirat će se putem alternativnih simulacija poradi lakšeg razumijevanja mehaničkog utjecaja izbornog sustava. Na taj način alternativne simulacije služe kao indikatori kojima mjerimo učinke samih izbornih pravila. U slučaju izbora 1990. godine, alternativne simulacije obuhvaćat će: modificiranu razmjernu simulaciju pretvorbe svih glasova iz prvog kruga izbora D'Hondtovom metodom u čisto razmjernom sustavu raspodjele mandata uz zbrajanje glasova za kandidata iste stranke; *first-past-the-post* simulaciju u kojoj izostaje drugi krug izbora; modificiranu *first-past-the-post* simulaciju u kojoj također izostaje drugi krug izbora, ali se glasovi za kandidate iz iste stranke zbrajaju. Na taj način, uspoređujući rezultate simulacija sa stvarnom raspodjelom mandata, dobivamo jasniji uvid u učinke dvokružnog većinskog sustava. S obzirom da mehanički učinci izbornog sustava koegzistiraju s psihološkim, potonje ću analizirati kroz podatke o strateškom pozicioniranju stranaka u vidu nominiranja jednog ili više kandidata u pojedinom izbornom okrugu, te kroz odustajanje jednog ili više kandidata od natjecanja u drugom krugu unatoč zadovoljenju prohibitivne klauzule. U slučaju izbora 1992. godine, alternativne simulacije obuhvaćat će: razmjernu simulaciju pretvorbe svih glasova iz većinskog segmenta D'Hondtovom metodom raspodjele mandata uz važeći izborni prag (3%) te razmjernu simulaciju pretvorbe glasova u mandate D'Hondtovom metodom raspodjele mandata u čistom razmjernom sustavu (bez izbornog praga). U slučaju izbora 1995. godine alternativne simulacije obuhvaćat će: modificiranu razmjernu simulaciju pretvorbe svih glasova D'Hondtovom metodom raspodjelom mandata zbrajajući sve glasove neformalne raznorodne koalicije; modificiranu razmjernu simulaciju zbrajanja svih glasova

neformalne raznorodne koalicije u razmjernom segmentu i pretvorbe tih glasova D'Hondtovom metodom raspodjele mandata; modificiranu simulaciju ukupnih rezultata zbrajanjem zadnje dvije simulacije. Sve simulacije će se usporediti sa stvarnim raspodjelama mandata kako bi se prikazao učinak izbornog sustava na izborne ishode. Usporedba sa stvarnim raspodjelama isključuje rezultate za razmjerni segment 1995. godine koji se nadomještaju modificiranom raspodjelom koja uzima u obzir zbrojene glasove neformalne raznorodne koalicije.

Zaključno, cjelokupni učinci izbornih sustava analizirat će se putem Gallagherovog indeksa nerazmjernosti i Laakso-Taagepera indeksa efektivnog broja parlamentarnih stranaka. Pomoću Gallagherovog indeksa analiziramo teži li određeni izborni sustav manjoj ili većoj razmjernosti između izbornih rezultata i stvarnog stanja u parlamentu. Formula za Gallagherov indeks dobiva se tako da se od postotka mandata oduzme postotak glasova neke stranke. Razlika svake stranke se zatim kvadrira, te se kvadrirane razlike svih stranaka zbrajaju i dijele s 2. Iz dobivene vrijednosti vadi se drugi korijen, čime se dobiva vrijednost Gallagherovog indeksa (Benoit, 2000: 383). Laakso-Taagepera indeksom iščitavamo teži li određeni izborni sustav većem ili manjem efektivnom broju stranaka u parlamentu. Formula za taj indeks glasi:

$$N = (\sum p_i^2)^{-1}$$

gdje je p_i udio mandata koje je osvojila stranka i (Taagepera i Shugart, 1993: 455). Koristeći navedene indekse, kao i ranije navedene parametre, dobivamo podatke koji su usporedivi unatoč različitim izbornim sustavima, te na taj način tražimo odgovor na pitanje u kojoj mjeri izborni sustavi utječu na ishode izbora.

4. Analiza

4. 1. Izbori 1990.

Kao što je navedeno, izbori za Društveno-političko vijeće, u sklopu izbora za tadašnji trodomni Sabor, predstavljaju s kasnijim izborima najusporediviji segment prvih slobodnih višestranačkih izbora u suvremenoj Hrvatskoj. Izbori za Društveno-političko vijeće održavali su se unutar dvokružnoga većinskog sustava s jednomandatnim okruzima. Osamdeset zastupnika biralo se većinskim dvokružnim sustavom (Hrvatski sabor, 1990a) iz isto toliko izbornih jedinica određenih zakonom (Hrvatski sabor, 1990b). Stranke i kandidati su prolazili

iste procedure za potvrdu sudjelovanja na izborima. Za pobjedu u prvom krugu dovoljna je apsolutna pobjeda, ali samo u slučaju ako je broj glasova koje je dobio kandidat prelazio broj ekvivalentan trećini registriranih birača u izbornoj jedinici (Hrvatski sabor, 1990a). Ono što je također bitno istaknuti jest da službenim nazivom drugi krug izbora nije postojao, već su se održavali ponovljeni izbori. Na ponovljenim izborima smjeli su sudjelovati svi kandidati koji su ostvarili minimalno 7% glasova (od ukupnog broja upisanih birača u izbornoj jedinici) u prvom krugu. Također, ukoliko je samo jedan kandidat ostvario minimalan rezultat, na ponovljene izbore iznimno pravo ostvaruje i drugoplasirani u toj izbornoj jedinici, kako bi se izbjegla mogućnost ponovljenih izbora s jednim kandidatom (Kasapović, 2014: 202). Kada promatramo rezultate prvih izbora, moramo uzeti u obzir činjenicu kako još uvijek ne postoji etablirani višestranački sustav – izbori su prožeti novim strankama, mnogim organizacijama staroga sustava, vladajućom strankom (SKH, tj. SKH-SDP na izborima 1990.), koja se nadala formiranju stabilne većine, i njenim frakcijama. Maurice Duverger ističe kako ovakav izborni sustav potiče višestranačje s fleksibilnim frontama i neovisnim strankama (Caramani, 2013: 248). Ne tvrdim kako je izborni sustav na prvim izborima bio presudan za budući politički i stranački sustav u Hrvatskoj, ali je svakako doprinio većoj i uspješnijoj pobjedi HDZ-a.

Na izbore 1990. godine izašlo je 2 868 633, odnosno 84,33% birača. Drugi krug održan je u 51 izbornoj jedinici, što znači da je u prvom krugu pobjedu ostvarilo 29 kandidata. Na drugi krug izbora izašlo je 1 735 698, odnosno 74,68% birača (DIP, 1990).

S obzirom da rad uspoređuje i analizira učinke izbornog sustava, tj. njegovih većinskih segmenata, zbog lakše analize rezultati će se promatrati modificirano. Zbog velikog broja frakcija koje djeluju kao svojevrsni sateliti glavnih stranaka, u usporedbama i simulacijama glasovima HDZ-a pridodaju se glasovi kandidata HSS-a i zajedničkih kandidata s HSS-om i HSLS-om. Glasovima SKH-SDP-a dodaju se glasovi Saveza socijalista i zajedničkih kandidata sa Savezom socijalista, SUBNOR-om, SSOH i Zelenom akcijom Split. Glasovima KNS-a dodaju se glasovi HDS-a koji je u drugom krugu istupio iz koalicije (Kasapović, 1993: 49).

Mogli smo uočiti razne strategije stranaka u drugom krugu. U XXVI. izbornoj jedinici (Ivanec) pravo sudjelovanja u drugom krugu ostvaruju dva kandidata KNS-a. Oba kandidata participiraju u drugome krugu, no niti jedan ne osvaja mandat. S druge strane, u LXXI. izbornoj jedinici (Kaštela) HDZ ispravno procjenjuje snagu kandidata, te ostvaruje apsolutnu pobjedu s jednim kandidatom unatoč činjenici da su imali dva kandidata. Sličan primjer dogodio se u V. izbornoj jedinici (Našice), gdje HDZ ostavlja oba kandidata u drugom krugu, a SKH-SDP, unatoč kandidiranju samo jednog kandidata od dva koja su na drugi krug imala pravo, ne

uspijeva okrenuti rezultat u svoju korist. Više je primjera gdje su stranke u prvom krugu kandidirale više kandidata koji su ostvarili pravo nastupa u drugom krugu. Ta strategija pokazala se isplativom u L. (Petrinja) i LI. (Karlovac) izbornoj jedinici, gdje je SKH-SDP „žrtvovao“ jednog kandidata, a relativnog pobjednika ostavio u izbornom natjecanju. Relativni pobjednik je pobjedu potvrdio u drugom krugu. U III. (Osijek II) i XVII. (Garešnica) izbornoj jedinici HDZ je bio relativni pobjednik. Ipak, SS-SSH i SKH-SDP jednog kandidata izostavljaju, a uspješnijeg iz prvog kruga ostavljaju u borbi za mandat u drugom krugu, što im naposljetku i uspijeva. Takva strategija nije se uvijek pokazala uspješnom. U LXVII. izbornoj jedinici (Benkovac) SKH-SDP i SS-SSH odustaju od natjecanja u drugom krugu u korist SNS-a, ali HDZ brani mandat nakon pobjede u prvom krugu. U korist drugog kandidata iz vlastitih redova SKH-SDP i SS-SSH odustaju od drugog ili drugih kandidata u drugom krugu u XX. (Đurđevac), XXVII. (Kutina), XLII. (Novi Zagreb I) izbornoj jedinici, no bezuspješno. Postoje i izborne jedinice u kojima su prisutni slučajevi u kojima više stranaka koristi istu strategiju, no samo je jedna kapitalizira. Tako u LII. izbornoj jedinici (Duga Resa) i HDZ i SKH-SDP odustaju od jednog kandidata, no kao pobjednik u drugom krugu izlazi HDZ. Svu šarolikost ovakvoga sustava pokazuje primjer LXII. izborne jedinice (Crikvenica). U toj izbornoj jedinici relativnu pobjedu ostvaruje KNS. SS-SSH i SKH-SDP nastupaju s po dva kandidata, od kojih jedan kandidat SKH-SDP otpada za borbu za drugi krug iako je imao pravo nastupa. Jedan kandidat SS-SSH ne ostvaruje pravo na drugi krug, dok kandidat koji je to pravo ostvario odustaje. Na kraju kao pobjednik izlazi SKH-SDP. Zbirno, u ponovljenim izborima, odnosno u drugom krugu izbora, 42 kandidata potvrđuju pobjedu iz prvog kruga. U 9 slučajeva pobjednik u drugom krugu, a samim time i osvajač mandata, nije isti kao relativni pobjednik u prvom krugu, što uistinu pokazuje veću fleksibilnost u odnosu na jednokružne većinske sustave u kojima je za pobjedu dovoljna relativna pobjeda u jedinom krugu izbora.

Tablica 1. Modificirani rezultati izbora za DPV 1990.

Stranka	Glasovi	%	Mandati
HDZ*	1 214 958	42,35	55
SHK-SDP*	1 012 732	35,30	20
KNS*	429 567	14,97	3
Neovisni	118 167	4,12	1
SDS	46 418	1,62	1

*Modificirani podaci

Izvor: Izračun autora prema DIP, 1990.

HDZ ukupno sa satelitskim strankama osvaja 1 214 958 (42,35%) glasova i 55 (68,75%) mandata. SKH-SDP, zajedno sa satelitskim strankama i organizacijama osvaja 1 012 732 (35,30%) glasova i 20 (25%) mandata. KNS, zajedno s koalicijskim partnerima osvaja 429 567 (14,97%) glasova i 3 (3,75%) mandata. Neovisni kandidati osvajaju 118 167 (4,12%) glasova i 1 (1,25%) mandat. Isti broj mandata osvaja i SNS s 46 418 (1,62%) glasova. Pogledom na tablicu već sada, prije analize razmjernosti, možemo uočiti kako je u pozitivnoj bilanci s većim postotkom mandata od postotka glasova jedino HDZ, te se može prognozirati kako sustav zaključno ne proizvodi visoku razmjernost i predstavljenost.

Prije analize utjecaja izbornog sustava, iznosim neke parametre koji definiraju sustav u ovom izbornom procesu. Broj birača u izbornim jedinicama i njihove granice određene su zakonom (Hrvatski sabor, 1990b). Ipak, kako u nekim slučajevima granice izbornih jedinica prate granice općina i mjesnih odbora u gradovima dolazi do određenih odstupanja. Prosječan broj birača u izornoj jedinici iznosi 44 314. Nemoguće je očekivati da će svaka izborna jedinica imati identičan broj birača, i da će samim time svaki glas vrijediti jednako u savršenom smislu. Dio izbornih jedinica je blizak prosjeku. Ipak, neka odstupanja dovode do toga da su glasovi pojedinih birača u određenim izbornim jedinicama višestruko vrjedniji u odnosu na glasove birača iz većih izbornih jedinica. Tako je, primjerice, u XLV. izornoj jedinici (Zagreb – Susedgrad) upisano 35 906 birača više od prosječnog broja, odnosno čak 81,03%. Velika odstupanja prisutna su i u LVI. izornoj jedinici (Pula), gdje je u odnosu na prosjek upisano 51,39% birača više, te u LIX. izornoj jedinici (Rijeka II), gdje je u odnosu na prosjek upisano 48,07% birača više. Nasuprot tome, LXIII. izborna jedinica (Gospić) broji 50,80% birača manje u odnosu na prosjek. Veliko odstupanje prisutno je i u LVIII. izornoj jedinici (Knin), gdje je u odnosu na prosjek upisano 45,63% birača manje. Tako primjerice, glas u gospičkoj izornoj jedinici vrijedi gotovo četiri puta više od glasa u susedgradskoj izornoj jedinici, što odudara od standarda ravnomjernog i pravičnog predstavništva. Zbirno, u čak 19 izbornih jedinica prisutno je odstupanje veće od 25%.

Broj kandidata podosta je varirao od jedinice do jedinice. Tako nailazimo na slučaj gdje se u izornoj jedinici natječe 9 kandidata, dok postoji i izborna jedinica u kojoj se natječe svega 2 kandidata. Prosječno se po izornoj jedinici natjecalo 4,78 kandidata. Kao što je navedeno, u prvom krugu pobjedu je ostvarilo 29 kandidata, što znači da je ostvareno jednako toliko apsolutnih pobjeda. Drugi krug se održao za 51 izornu jedinicu, što znači da je u prvom krugu ostvarena 51 relativna pobjeda. Nisu svi kandidati koji su ostvarili pravo sudjelovanja u drugom krugu to pravo i konzumirali. Uzrok tome može biti taktiziranje stranaka u vidu odustajanja

jednog od dva kandidata kako bi se postigao bolji rezultat u drugom krugu. Također, neke stranke i neovisni kandidati odustaju jer procjenjuju da je vjerojatnost pobjede minimalna. 188 kandidata je ostvarilo pravo na sudjelovanje u drugom krugu izbora. Ipak, u drugom krugu sudjelovalo je 140 kandidata, što znači da ih je odustalo 48. Tako prosječan broj natjecatelja u drugom krugu, umjesto potencijalnih 3,69, iznosi 2,75. Po izornoj jedinici, dakle, odustaje prosječno jedan kandidat.

Tablica 2. Izlaznost, nevažeći listići, izborna margina, apsolutne i relativne pobjede s obzirom na broj kandidata, 1990.

N kandidata	<4,78	>4,78
Izlaznost	84,40	84,61
Nevažeći	4,27	3,54
Apsolutna pobjeda	23	6
Relativna pobjeda	15	36
Izborna margina	27,38	16,46

Izvor: Izračun autora prema DIP, 1990.

Promatrajući podatke u odnosu na broj kandidata u izornoj jedinici, izlaznost je zanemarivo veća u izbornim jedinicama s brojem kandidata većim od prosjeka, te na temelju toga ne možemo pretpostaviti veću motiviranost birača. Ipak, izlaznost je u ukupnom smislu bila izuzetno velika za današnje pojmove pa možemo zaključiti kako je motiviranost birača za izbornu participaciju bila veća nego danas. Razlog može biti činjenica kako se radi o prvim slobodnim višestranačkim izborima u suvremenoj Hrvatskoj. Nasuprot tome, primjećuje se veći broj nevažećih listića u izbornim jedinicama s brojem birača manjim od prosjeka. Iako se ne radi o velikim brojevima u apsolutnom smislu i nezahvalno je donositi previše dalekosežne zaključke, ovaj podatak može poslužiti kao indikator koji ukazuje na to da je birač manje motiviran „potrošiti“ svoj glas u slučaju veće izborne ponude. Također, nevažeći listići u ovakvom sustavu više dolaze do izražaja i mogu biti od velike važnosti. Tako je, primjerice, broj nevažećih listića bio veći od razlike između pobjednika i drugoplasiranog u pet izbornih jedinica. To se odnosi na rezultate drugog kruga, gdje nevažeći listići imaju utjecaj na konačni izborni ishod. Broj apsolutnih pobjeda dominira u izbornim jedinicama s brojem kandidata manjim od prosjeka, dok u slučaju jedinica s brojem kandidata većim od prosjeka dominiraju relativne pobjede. Također, razlika u postotku glasova pobjednika i drugoplasiranog kandidata (izborna margina) veća je u jedinicama s brojem kandidata manjim od prosjeka. To ukazuje na

moгуćnost opredjeljivanja za srodnijeg kandidata u slućaju nedostatka adekvatnog kandidata koji će vjerojatnije biti prisutan u slućaju veće izborne ponude. Također, glasovi su raspršeniji u jedinicama s više kandidata te to umanjuje vjerojatnost pobjede apsolutnom većinom.

Tablica 3. Kandidati, izborna margina, apsolutne i relativne pobjede u odnosu na broj upisanih biraća, 1990.

N biraća*	<44 314	>44 314
Kandidata	4,36	5,32
Apsolutna pobjeda	18	11
Relativna pobjeda	27	24
Izborna margina	20,39	21,68

*Odnosi se na broj upisanih biraća.

Izvor: Izračun autora prema DIP, 1990.

Kada promatramo parametre u odnosu na broj upisanih biraća u izornoj jedinici, uočljivi su jasni pokazatelji koji ukazuju kako na psihološki utjecaj na kandidate, tako i na mehanički utjecaj zakonskih stavki koje „crtaju“ izborne jedinice. Tako u izbornim jedinicama s brojem biraća manjim od prosjeka participira prosječno 4,36 kandidata, dok je u slućaju izbornih jedinica s brojem biraća većim od prosjeka broj kandidata 5,32, dakle gotovo kandidat više, što može znaćiti višu motiviranost za kandidaturom u širem i većem bazenu biraća. Nadalje, u izbornim jedinicama s brojem biraća manjim od upisanog ostvareno je 18 apsolutnih i 27 relativnih pobjeda, dok je u izbornim jedinicama s brojem biraća većim od upisanog ostvareno 11 apsolutnih i 24 relativne pobjede. Možemo zaključiti kako manje izborne jedinice, uz prirodno smanjenje apsolutnog broja biraća te uz prisutnost manjeg broja kandidata, pogoduju lakšem ostvarenju apsolutne pobjede i osvajanju mandata već u prvom krugu. Razlika između pobjednika i drugoplasiranog je podjednaka u izbornim jedinicama promatrano u odnosu na prosječan broj biraća.

Tablica 4. Odnos broja kandidata i načinu pobjede u dva izborna kruga

	Prvi krug	Drugi krug
Kandidati	4,78	2,75
Relativna pobjeda	51	18
Apsolutna pobjeda	29	33

Izvor: Izračun autora prema DIP, 1990.

Također, utjecaj izbornog sustava vidi se u odnosu pobjeda prvog i drugog kruga, kako u vidu mehanike koja je spriječila određene stranke da se uopće kvalificiraju za drugi krug tako i u vidu psihološkog utjecaja koji je potaknuo stranke na „zbijanje“ redova u drugom krugu. Tako je odnos relativnih i apsolutnih pobjeda u prvom krugu bio 51 naprema 29 u korist relativnih pobjeda, dok se u drugom krugu princip obrnuo – odnos je bio 33:18 u korist apsolutnih pobjeda.

Većinski izborni sustav zbog principa predstavljanja onih birača čiji je kandidat pobijedio posljedično proizvodi velik broj nepredstavljenih, odnosno propalih glasova. S obzirom da u ovom sustavu postoji drugi krug, glasove za stranku koja nije pobijedila, a plasirala se u drugi krug ne možemo smatrati propalima. Stoga u ovom slučaju propalim glasovima smatram one koji nisu osvojili mandat apsolutnom većinom u prvom krugu i one koji nisu osvojili mandat u drugom krugu općenito. Tako je već u prvom krugu ostalo 37,94% glasova koji nisu predstavljeni, odnosno glasova koji su dani za gubitničke kandidate. U drugom krugu je taj postotak manji te iznosi 33,91%. Taj podatak možemo pripisati činjenici kako je u drugom krugu nastupilo manje kandidata te se na taj način glasovi nisu mogli više raspršiti, i samim time ostati nepredstavljeni.

4. 1. 1. Nerazmjernost i efektivni broj parlamentarnih stranaka 1990.

Kada analiziramo nerazmjernost i efektivni broj parlamentarnih stranaka, nailazimo na brojne tehničke prepreke. Prije svega, krugovi izbora 1990. godine ne predstavljaju dva istodobna izborna procesa koja se mogu lakše usporediti i analizirati. Vremenski odmak između krugova omogućava razvijanje strategije za drugi krug gdje dominira psihološki utjecaj izbornog sustava. Ipak, kako drugi krug ovisi i proizlazi iz prvog kruga i ovisi o njegovom ishodu, glasove dane za prvi krug izbora možemo smatrati relevantnima u okviru odnosa udjela glasova i konačne raspodjele mandata. Za usporedbu utjecaja izbornog sustava 1990. godine koristio sam rezultate izbora nakon prvog kruga te ukupnu raspodjelu mandata nakon drugog kruga; simulaciju u kojoj se sustav pretvara u jednokružni većinski i zbraja glasove istih stranaka iz istih izbornih jedinica i dodjeljuje mandate po *winner-takes-all* principu; simulaciju u kojoj se sustav pretvara u jednokružni većinski i bez zbrajanja glasova dodjeljuje mandate po *winner-takes-all* principu; simulaciju u kojoj sustav glasove dane za prvi krug izbora pretvara u mandate putem D'Hondtove metode pretvaranja glasova u mandate u čistom razmjernom sustavu. Mehanički utjecaji bit će uspoređeni uporabom Gallagherovog indeksa nerazmjernosti i Laakso-Taagepera indeksom efektivnog broja parlamentarnih stranaka.

Tablica 5. Gallagher i Laakso-Taagepera indeks za rezultate izbora i simulacije, 1990.

Stranka	Ukupno	Sim1**	Sim2***	Sim3****
HDZ*	55	48	55	35
SKH-SDP*	20	30	20	29
KNS*	3		3	12
SDS	1	1	1	1
Neovisni	1	1	1	3
Gallagher	21,46	16,56	29,4	1,25
L-T	1,86	2,00	1,86	2,88

*Modificirani rezultati kako je objašnjeno u uvodu poglavlja

**Zbrojeni glasovi stranaka, *winner-takes-all*

***Winner-takes-all

****D'Hondt

Izvor: Izračun autora prema DIP, 1990.

Kao što smo mogli očekivati, stvarna raspodjela mandata ne stvara veliki efektivni broj parlamentarnih stranaka. Iako dvokružni sustavi u pravilu ne naginju strogom oblikovanju dvostranačkog sustava, u ovom slučaju efektivni broj stranaka ne prelazi 2, što možemo pripisati činjenici da su se slobodni izbori u suvremenoj Hrvatskoj održali prvi put te da oblikovanje stabilnog stranačkog sustava u tom trenutku tek predstoji. Simulacija 3, koja glasove pretvara putem D'Hondtove metode u čistom razmjernom sustavu očekivano daje najviše vrijednosti indeksa. Stvara efektivni broj stranaka od gotovo 3, dok je indeks nerazmjernosti gotovo savršenih 1,25. Iako je iluzorno očekivati primjenu čistog razmjernog sustava, kojeg većina država izbjegava zbog potencijalne pretjerane fragmentiranosti i posljedične nestabilnosti, ova simulacija savršeno dočarava rigidnu prirodu većinskih izbornih sustava. Simulacija 1 pokazuje kako bi se u slučaju kandidiranja samo jednog kandidata po stranci povećao efektivni broj stranaka, ali i razmjernost sustava. Simulacija 2 pokazuje kako veća razmjernost ne mora značiti i veći efektivni broj stranaka u parlamentu. Laakso-Taagepera indeks u trećoj simulaciji isti je kao i indeks za stvarne rezultate zbog identične raspodjele mandata. Ipak, zbog manje glasova uzetih u obzir, simulacija daje gotovo za trećinu veću podpredstavljenost. Na kraju na temelju odnosa udjela u glasovima i broja osvojenih mandata možemo zaključiti kako je od sustava najviše profitirala pobjednička stranka.

4. 2. Izbori 1992.

Izbori 1992. godine podosta su se razlikovali od prvih održanih višestranačkih izbora 1990. Osim činjenice da je relikv socijalističkoga sustava – trodomna struktura Sabora s asimetričnim biračkim pravima otišla u povijest, izbori 1992. godine održavali su se uz drugačija izborna

pravila u odnosu na 1990. godinu. Izborni sustav se transformirao iz dotadašnjeg dvokružnog većinskog sustava u kombinirani izborni sustav. Polovica regularno biranih 120 zastupnika birala se po razmjernom *at-large* sustavu putem državnih lista (Hrvatski sabor, 1992a). Izborna jedinica je bila cijela Hrvatska, a glasovi su se u mandate preračunavali D'Hondtovom metodom, uz izborni prag od 3%. Drugih 60 zastupnika biralo se iz isto toliko izbornih jedinica jednokružnim većinskim sustavom (Hrvatski sabor, 1992b). Iako je u ovom slučaju zadržan većinski segment, prema nekim autorima dvokružni većinski sustav je tipološki drugačiji izborni sustav od jednokružnog većinskog sustava, što ga čini zasebnom vrstom izbornog sustava, a ne podtipom većinskog sustava (Kasapović, 1993:10). Ono što također razlikuje ovaj izborni proces od prethodnog jesu drugačiji izborni pragovi. S obzirom na to da drugi krug više ne postoji, ne postoje niti klauzule za kvalifikaciju u njega. Ne postoji niti minimalni propisani broj glasova koji je potreban za osvajanje mandata. Jednostavno, „samo“ je potrebno osvojiti više glasova od bilo kojeg drugog kandidata, neovisno o postotku glasova (Hrvatski sabor, 1992a). Kada promatramo rezultate izbora za Zastupnički dom 1992. godine u dva različita segmenta možemo odmah primijetiti jednu stvar – većinski izborni segment je u ovom slučaju pokazao zašto je često na meti kritika i zašto se mnogi ne slažu s njegovom uporabom. Kruta priroda većinskog izbornog segmenta još je više izašla na vidjelo zbog velikog broja kandidata u relativno malim izbornim jedinicama, što je dovodilo do toga da u pojedinim izbornim jedinicama kandidat osvoji mandat s manje od četvrtine osvojenih glasova. S obzirom da je riječ o tek drugim višestranačkim izborima u suvremenoj hrvatskoj povijesti, možemo pretpostaviti kako je postojala određena količina neiskustva i nedostatak izbornog taktiziranja. Psihološki utjecaj izbornog sustava na stranke je izostao, te je mehanički utjecaj pokazao svu svoju surovost.

Razmjerni i većinski izborni segmenti su, dakle, u ovom slučaju dvije ravnopravne komponente koje čine jedinstveni kombinirani izborni sustav. No, iako su dio istog sustava *de iure*, oni su *de facto* dva različita izborna procesa održana u isto vrijeme i za isti parlament. Mirjana Kasapović ističe kako kombinirani sustavi imaju svoje podtipove s obzirom na odnos između većinskog i razmjernog segmenta izbora. Prema toj klasifikaciji, ovdje je riječ u segmentiranom, odnosno rovovskom kombiniranom izbornom sustavu (Kasapović, 1995: 173). Svaki je birač dobio po dva listića na kojima je mogao zaokružiti bilo što, neovisno od sadržaja na drugom listiću. Sustav kompenzacije ne postoji, i konačan rezultat i uspjeh pojedine stranke u bilo kojem segmentu nije nikako vezan sa drugim segmentom. Na razmjerni segment izbora izašlo je 2 690 873 od 3 558 913 birača (75,61%), od čega je nevažećih listića bilo 59 338

(2,21%). Na većinski segment izbora izašlo je 2 621 484 od 3 528 847 birača, (74,29%), od čega je nevažećih listića bilo 65 964 (2,52%) (DIP, 1992).

Kako rad uspoređuje učinke izbornih segmenata, zbog nemogućnosti razdvajanja glasova za pojedine stranke u zajedničkim koalicijskim nastupima u nekim izbornim jedinicama, rezultati IDS-a, RDS-a i Dalmatinske akcije promatrat će se zbrojeno.

Kada promatramo nastupe stranaka u većinskom izbornom segmentu, primjećuje se relativno velik broj kandidata po izornoj jedinici. Razloga za to može biti više – izorno neiskustvo, pogrešna procjena vlastite snage. Nasuprot tome, manje vjerojatan je scenarij da su stranke svjesno nastupale samostalno procjenjujući da će s manje glasova uspjeti u ambiciji da ostvare mandat. Psihološki utjecaj ili je izostao, ili se manifestirao namjernim izbjegavanjem koalicija. Prvi scenarij je više vjerojatan, s obzirom da se izorno taktiziranje u obliku formalnih i neformalnih koalicija i pomnom biranju kandidata za pojedinu izornu jedinicu počelo manifestirati već na idućim izborima 1995. godine. Koalicije su se ostvarile u svega šest izbornih jedinica u sedam slučajeva, i to u: V. izornoj jedinici (Vinkovci), gdje je KNS¹ (Kršćanska narodna stranka) nastupio u koaliciji s HSS-om, u XXVIII. izornoj jedinici (Ogulin) gdje je HKDS nastupio u koaliciji s HDS-om, u XXXIV. izornoj jedinici (Pula) gdje je IPS nastupio u koaliciji s HDS-om, a SDP sa SSH-om, u XLIV. izornoj jedinici (Split II) gdje je HDS nastupio u koaliciji s HSP-om, u XLVII. izornoj jedinici (Metković) gdje je nastupila koalicija IDS-a, RDS-a i Dalmatinske akcije, te u LVII. izornoj jedinici (Zagreb – Peščenica) gdje je HDS nastupio u koaliciji sa SDA-om. Ni u jednom slučaju bilo koja od navedenih koalicija u ovim izbornim jedinicama nije osvojila mandat. Ipak, valja istaknuti nastupe IDS-a, RDS-a i Dalmatinske akcije. Ove regionalističke stranke su odigrale ipak nešto zreliju partiju od svojih političkih protivnika. Niti u jednoj izornoj jedinici u većinskom segmentu stranke nisu nastupale jedna protiv druge.² U većini slučajeva stranke su nastupale samostalno u „svojim“ izbornim jedinicama, dok su u jednoj izornoj jedinici, kao što je navedeno, nastupale koalicijski. Te su stranke nastupale koalicijski i na državnoj razini u razmjernom segmentu izbora. Na taj je način koalicija maksimalizirala svoje rezultate – s višestruko manje glasova od nekih stranaka koje nisu ostvarile mandat u većinskom segmentu

---

¹ Na izborima 1990. ista ova kratica označava Koaliciju narodnog sporazuma.

² Što je realno bilo moguće samo između IDS-a i RDS-a jer djeluju u istom djelu Hrvatske, dok ionako ne djeluju na matičnom području Dalmatinske akcije, Dalmaciji.

ova koalicija osvaja četiri zastupnička mjesta s ostvarenih 84 932 (3,24%) glasova. Usporedbe radi, HNS je u većinskom segmentu osvojio 230 783 glasova, a HSP 190 594 glasa. Niti jedna stranka nije ostvarila mandat u većinskome segmentu. Kada rezultatu koalicije pridodamo dva osvojena mandata iz razmjernog segmenta, dobivamo ukupni broj od 6 mandata. Taj rezultat koaliciju svrstava na treće mjesto po osvojenim mandatima u regularnom dijelu izbora.

Tablica 6. Osvajači mandata po segmentima 1992.

Stranka	Većinski	Razmjerno	Ukupno
HDZ	54	31	85
HSLŠ	1	12	13
IDS-RDS-DA	4	2	6
HSP		5	5
HNS		4	4
HSS		3	3
SDP		3	3
Neovisni	1		1

Izvor: Izračun autora prema DIP, 1992.

Jedine dvije stranke koje su nastupale samostalno u svim izbornim jedinicama i na državnoj listi su bili HDZ i HSLŠ. Na većinskim listama HDZ je osvojio 978 538 (37,33%) glasova i 54, odnosno čak 90% mandata. Na državnoj listi osvojio je 1 176 437 (43,72%) glasova i 31 (51,67%) mandata. Zbirno, HDZ osvaja 85 (70,83%) svih mandata u redovnim izborima. HSLŠ na većinskim listama osvaja 349 299 (13,32%) glasova i 1 mandat (1,67%). Na državnoj listi osvaja 466 356 (17,33%) glasova i 12 (20%) mandata. Ukupno HSLŠ osvaja 13, odnosno 10,83% svih mandata. Valja istaknuti i slučaj IV. izborne jedinice (Vukovar),³ gdje je Jakob grof Eltz Vukovarski osvojio mandat, kao jedini neovisni kandidat iz svih izbornih jedinica kojemu je to pošlo za rukom. S državne liste mandate osvajaju još HSP, s osvojenih 186 000 (6,91%) glasova i 5 (8,33%) mandata, HNS, s osvojenih 176 214 (6,55%) glasova i 4 (6,67%) mandata, SDP, s osvojenih 145 419 (5,4%) glasova i 3 (5%) mandata te HSS, s osvojenih 111 869 (4,14%) glasova i 3 (5%) mandata. Od navedenih stranaka niti jedna nije nastupala u svim

³ Izbori su održani, mahom uz nisku izlaznost među raštrkanom prognaničkom populacijom, i u svim izbornim jedinicama koje su trenutku održavanja izbora bile pod okupacijom. Zakonodavac je u istim izbornim jedinicama spajao okupirana i slobodna područja (primjerice, vukovarskoj izbornoj jedinici pripojeni su i dijelovi općine Vinkovci) kako bi se osigurala tolika-kolika izlaznost i samim time i legitimitet izabranih zastupnika.

izbornim jedinicama u većinskom izbornom segmentu. HNS je nastupio u 59 izbornih jedinica, SDP u 56, HSP u 55, i HSS u 49 izbornih jedinica. Niti jedna od tih stranaka u tim izbornim jedinicama nije ostvarila mandat.

Tablica 7. Razlika osvojenih glasova u većinskom i razmjernom segmentu 1992.

Stranka	Razmjerno	Većinski	Razlika	%***
DA-IDS-RDS*	83 623	84 932	-1 309	-0,13
HDS	72 303	99 054	-26 751	-1,09
HDZ*	1 176 437	978 538	197 899	6,39
HKDS	70 715	82 249	-11 534	-0,51
HNS**	176 214	230 783	-54 569	-2,25
HSS**	111 869	146 209	-34 340	-1,42
HSLs*	466 356	349 299	117 057	4,01
HSNZ	7 611	5 453	2 158	0,07
HSP**	186 000	190 594	-4 594	-0,36
HDP	6 907	10 453	-3 546	-0,14
KNS	11 930	23 047	-11 117	-0,44
SDP**	145 419	192 624	-47 205	-1,94
SDH	15 798	29 758	-13 960	-0,55
SSH	31 575	24 871	6 704	0,22
Stranke/neovisni koji se nisu natjecale u razmjernom segmentu		107 666		
Stranke koje se nisu natjecale u većinskom segmentu	68778			
Nevažeći	59338	65964	-6626	-0,31

*Ostvaren mandat u oba segmenta

**Ostvaren mandat u razmjernom segmentu

***Razlika postotaka uzima u obzir različitu izlaznost u dva segmenta

Izvor: Izračun autora prema DIP, 1992.

Kada govorimo o psihološkom utjecaju izbornog sustava na birače, ističe se nekoliko činjenica. Prije svega, značajnu razliku između glasova u razmjernom i većinskom segmentu možemo primijetiti kod dvije stranke, HDZ-a i HSLs-a. Obje stranke su ostvarile bolji rezultat u razmjernom segmentu izbora, HDZ za 6,39% i HSLs za 4,01%. Ta činjenica je još zanimljivija kada uzmemo u obzir kako su HDZ i HSLs jedine dvije stranke koje su nastupile u svih 60 izbornih jedinica, iz čega proizlazi zaključak kako su svi birači imali priliku glasovati za te stranke istovremeno u oba izborna segmenta, pa su te dvije stranke bile u povoljnijem položaju od drugih stranaka za eventualni veći apsolutni broj glasova. Može postojati više razloga za

takvu raspodjelu glasova. Prvi jest činjenica kako su birači svjesno podržavali te stranke na državnoj listi, dok su u većinskom segmentu bili skloniji nekoj drugoj opciji. Ovakav scenarij podržava teza kako su većinski izbori zapravo izbori pojedinaca, u kojima se u određenoj mjeri ističe kandidat, dok stranka veću snagu prezentira na razmjernim listovnim izborima. Također, u većinskom segmentu izbora, u različitim izbornim jedinicama nastupilo je devet različitih stranaka koje nisu participirale u izbornom natjecanju u razmjernom segmentu. To može značiti da su birači u većinskom segmentu podržavali srodniju opciju za koju nisu imali prilike glasovati u razmjernom segmentu. Osim stranaka, prisutni su i neovisni kandidati, od kojih je jedan, kako je već navedeno, ostvario mandat što nije pošlo za rukom nekim velikim i etabiliranim strankama. Neovisni kandidati su u nekim izbornim jedinicama činili više od trećine izborne ponude. Primjerice, u IV. izbornoj jedinici (Vukovar) gdje je neovisni kandidat ostvario pobjedu, od ponuđenih osam kandidata čak je troje bilo neovisnih. U takvim slučajevima, logično je očekivati kako će rezultat u većinskom segmentu biti različit od rezultata za državnu listu iz te izborne jedinice. Stranke i neovisni kandidati koji su nastupali samo u većinskom segmentu izbora ostvarili su 107 666 (4,11%) glasova. U razmjernom segmentu, takav bi rezultat bio dovoljan za prelazak izbornog praga i ulazak u borbu za mandate.

Prije nego krenem s analizom mehaničkih utjecaja izbornog sustava i većinskog segmenta, iznosim parametre koji definiraju većinski segment u ovom izbornom procesu. *Zakonom o izbornim jedinicama* određeno je kako svaka izborna jedinica mora sadržavati podjednak broj birača. Ipak, kako izborne jedinice uglavnom prate granice općina, i uz činjenicu kako je 1992. bila ratna godina u kojoj je velik dio Hrvatske okupiran, dolazi do određenih odstupanja. Prosječan broj birača po izbornoj jedinici iznosi 58 817. U dijelu izbornih jedinica broj upisanih birača iznosi otprilike isto, uz relativno mala, realna i prihvatljiva odstupanja. No, u određenim izbornim jedinicama dolazi da odstupanja koja su svojstvenija izborima za gornji dom u bikameralnim sustavima nego ravnopravnim većinskim izborima. Tako je primjerice, u I. izbornoj jedinici (Beli Manastir) upisano 30 872 birača. To je 27 945, odnosno čak 47,51% manje u odnosu na prosjek. S druge strane, u XLIV. izbornoj jedinici (Split II) upisano je 109 967 birača. To je za 50 880, odnosno čak 86,51% više u odnosu na prosjek. Ugrubo, ova činjenica znači kako glas birača iz baranjske izborne jedinice vrijedi čak tri puta više nego glas birača iz splitskih predgrađa. Na odstupanje više od 30% u odnosu na prosjek nailazimo u čak 9 izbornih jedinica, što načelo jednake zastupljenosti čini narušenim. Nadalje, kako je u ovakvoj vrsti izbornog sustava jedan izborni segment formalno neovisan o drugim izbornim

segmentima, izbori u različitim izbornim jedinicama mogu se promatrati kao zasebni izborni procesi. Stranke nisu bile obavezne imenovati kandidate u sve izborne jedinice – mogle su kandidirati kandidata samo u onim jedinicama gdje su imale mogućnosti ili bile zainteresirane za nastup. Kada toj činjenici pridružimo neovisne kandidate, događa se da u svakoj izornoj jedinici postoji različit broj kandidata. Tako je, primjerice, u XXVIII. (Ogulin) i XXXII. (Labin – Pazin) izornoj jedinici u većinskom izbornom segmentu participiralo šest kandidata, dok je u LI. (Zagreb – Maksimir) i LVI. (Zagreb – Trešnjevka) izornoj jedinici participiralo čak šesnaest kandidata. Ukupno gledajući, u 60 izbornih jedinica nastupilo je 618 kandidata, što daje prosječan broj od 10,3 kandidata po izornoj jedinici. Prosječni broj kandidata služit će za daljnju analizu mehaničkih utjecaja većinskog segmenta izbora.

Kako je već navedeno, u većinskom segmentu nevažećih listića bilo je 65 964 (2,52%), dok je broj nevažećih listića u razmjernom segmentu iznosio 59 338 (2,21%). Iako je riječ o vrlo maloj postotnoj razlici koja ne može poslužiti kao argument za ozbiljnije zaključke, broj nevažećih listića može poslužiti kao indikator za daljnje tumačenje mehaničkog utjecaja sustava. Ova razlika, iako mala, također ide u prilog tezi kako su većinski izbori pojedinaca – u nedostatku adekvatnog kandidata, dio birača odlučuje glasati za najsirodnijeg kandidata, dok dio birača ne podržava nikoga. Taj uzorak možemo potvrditi i u činjenici kako je na većinski segment izbora izašlo 52 799 birača manje nego na razmjerni, čak i kada se, iako nisu dio tematike ovog rada, u obzir uzmu birači koji su se sukladno zakonu (Hrvatski sabor, 1992a) opredijelili za glasanje u posebnim manjinskim izbornim jedinicama.

Tablica 8. Izlaznost, nevažeći listići, izborna margina, apsolutne i relativne pobjede s obzirom na broj kandidata, 1992.

N	<10,3	>10,3	Ukupno
Izlaznost	73,37	75,51	74,29
Nevažeći	2,66	2,33	2,52
Izborna margina	27,70	17,54	23,27
Apsolutna pobjeda	11	0	11
Relativna pobjeda	26	23	49

Izvor: Izračun autora prema DIP, 1992.

Kao što je već spomenuto, razlika broja nevažećih listića nije toliko velika da bi iz nje proizlazio konkretniji zaključak vezan uz mehanički utjecaj većinskog segmenta. Ipak, u sustavima relativne većine broj nevažećih listića može biti od kritične važnosti. Primjera radi, u tri izborne

jedinice broj nevažećih listića veći je od razlike između pobjednika i drugoplasiranog u izbornoj jedinici. U slučaju većinskog segmenta primjetan je jasan obrazac smanjivanja postotka nevažećih listića obrnuto proporcionalno broju kandidata. On se kreće od 3,70 % u jedinicama sa 6 kandidata, do 1,81% u jedinicama sa 16 kandidata, što pokazuje manju sklonost „poništanju“ listića uz prisutnost veće mogućnosti odabira. Nadalje, kada promatramo izlaznost u pojedinim okruzima, iako ne postoji čisti razmjerni obrazac porasta izlaznosti rastom broja kandidata u jedinici, ponovno je prisutan podatak o većoj izlaznosti u jedinicama sa brojem kandidata većim od prosjeka u odnosu na jedinice s brojem kandidata manjim od prosjeka. Apsolutnom većinom kandidati su pobijedili u 11 izbornih jedinica, dok su relativnu pobjedu kandidati odnijeli u 49 izbornih jedinica. Graničan je slučaj XXV. izborne jedinice (Petrinja), gdje kandidat pobjeđuje osvojivši više glasova nego svi drugi kandidati zajedno. Nevažeći listići „spriječili“ su apsolutnu pobjedu u tipološkom smislu. Važno je istaknuti kako su sve apsolutne pobjede, njih 11 odnesene u izbornim jedinicama sa manje kandidata od prosječnog broja kandidata. Nadalje, prosječna razlika pobjednika i drugoplasiranog veća je u izbornim jedinicama sa manjim brojem kandidata, uz jasan obrnuto proporcionalni obrazac. Razlika se smanjivala od jedinica sa šest stranaka gdje je prosječna razlika 35,14% do jedinica sa šesnaest stranaka gdje je prosječna razlika 11,92% glasova iz tih jedinica. Iz toga možemo iščitati kako, personalnoj prirodi većinskog obrasca unatoč, postoji tendencija taktičkog glasovanja u izostanku adekvatnog kandidata. Također, više je apsolutnih pobjeda ostvareno u jedinicama sa manjim brojem birača od prosjeka, njih 8, u odnosu na 3 apsolutne pobjede u jedinicama s većim brojem birača od prosjeka. Tom obrascu u prilog ide i činjenica kako u manjim izbornim jedinicama nastupa prosječno 2,5 manje kandidata nego u većim izbornim jedinicama, što smanjuje izbornu ponudu i iziskuje taktičko glasanje.

Tablica 9. Izlaznost, nevažeći listići, izborna margina, apsolutne i relativne pobjede s obzirom na broj upisanih birača 1992.

N birača*	<58817	>58817
Kandidata	9,07	11,4
Apsolutna pobjeda	8	3
Relativna pobjeda	20	29
Izborna margina	27,38	20,48

*Odnosi se na broj upisanih birača
Izvor: Izračun autora prema DIP, 1992.

Također, ne smijemo zanemariti činjenicu kako je u samoj srži većinskog izbornog sustava da zanemaruje glasove koji nisu dani pobjedničkoj opciji. Dok je u razmjernom sustavu „dovoljno“ preći prag da bi se ušlo u borbu za mandate, u većinskom sustavu svi glasovi koji nisu ostvarili pobjedu- propadaju. Razmjerni segment tako je stvorio 285 617, odnosno 10,61% nepredstavljenih glasova, dok je većinski segment stvorio čak 1 524 608, odnosno 58,16% nepredstavljenih glasova. Promatrajući kombinirani izborni sustav u cjelini, propalih, odnosno nepredstavljenih glasova ima 34,08%, što znači da sustav odbacuje svaki treći glas.

4. 2. 1. Nerazmjernost i efektivni broj parlamentarnih stranaka 1992.

Za razliku od izbora 1990. godine, izbori 1992. godine omogućavaju nam usporedbu dvaju praktički različitih, a istovremeno održanih izbora. I u ovom slučaju za analizu utjecaja kombiniranog izbornog sustava, i samim time i većinskog izbornog obrasca, provodim putem Gallagherovog indeksa nerazmjernosti i Laakso-Taagepera indeksa efektivnog broja parlamentarnih stranaka. Za usporedbu utjecaja izbornih segmenata koristio sam rezultate razmjernog segmenta izbora; rezultate većinskog segmenta izbora; simulaciju u kojoj se glasovi iz većinskog segmenta pretvaraju u mandate istim principom kao u razmjernom segmentu – D'Hondtovom metodom preračunavanja glasova uz izborni prag od 3%; simulaciju u kojoj se glasovi iz redovnog razmjernog segmenta obračunavaju po čistom razmjernom principu D'Hondtovom metodom preračunavanja glasova uz izostanak zakonskih izbornih pragova.

Tablica 10. Gallagher i Laakso-Taagepera indeks za rezultate izbora i simulacije, 1992.

Stranka	Razmjerno	Većinski	Sim1*	Sim2**	Ukupno
DA-IDS-RDS	2	4	2	2	6
HDS			2	1	
HDZ	31	54	26	31	85
HKDS			2	1	
HNS	4		6	4	4
HSS	3		3	2	3
HSLs	12	1	9	12	13
HSP	5		5	4	5
SDP	3		5	3	3
Neovisni		1			1
Gallagher	6,79	39,80	4,80	6,24	22,48
L-T	4,02	1,23	4,17	3,11	1,92
*Glasovi većinskog segmenta preračunati D'Hondtovom metodom uz prag od 3%					
**Glasovi razmjernog segmenta preračunati u čistom razmjernom sustavu					

Izvor: Izračun autora prema DIP, 1992.

Promatrajući rezultate analize, uz očekivane razlike u razmjernosti i efektivnog broja stranaka, ističe se nekoliko zanimljivosti. Prije svega, simulacija 2, koja pretvara glasove razmjernog segmenta u mandate uz izostanak izbornih pragova, daje manji efektivni broj stranaka od stvarnih rezultata, dok je indeks razmjernosti veći. Takav slučaj zorno prikazuje kako veći broj stranaka ne mora nužno značiti i veću razinu razmjernosti. Čistim razmjernim pretvaranjem glasova u mandate, granične mandate osvajaju dvije „nove“ parlamentarne stranke, dok je rezultat najuspješnijih ostao nepromijenjen, što je učvrstilo njihovu poziciju i smanjilo efektivni broj stranaka. Nadalje, za ilustraciju krutosti većinske izborne matematike obraćamo pažnju na simulaciju 1, koja glasove iz većinskog segmenta pretvara u mandate D'Hondtovom metodom raspodjele mandata. U tom slučaju simulacija stvara šest „novih“ uspješnih kandidata, dok pobjednička stranka gubi više od polovice svojih mandata, što zorno prikazuje na koji način samo metoda preračunavanja glasova mandata može radikalno utjecati na sastav parlamenta – isti glasovi preračunati drugom metodom daju Laakso-Taagepera indeks od 1,23 i 4,17, te Gallagherov indeks od jako visokih 39,80, što označava enormnu podpredstavljenost, i poprilično zadovoljavajućeg 4,80, što označava realniji odnos snaga u odnosu na glasove. Izborni sustav u cjelini daje Gallagherov indeks od 22,48, što je i dalje visoko, ali gotovo dvostruko manje od indeksa što ga stvara većinski izborni segment. Laakso-Taagepera indeks iznosi 1,92, što znači da sustav stvara efektivno jedva dvije stranke u parlamentu. Iako je pobjednička stranka ostvarila apsolutnu pobjedu u razmjernom segmentu izbora, može se zaključiti kako je većinski segment tu pobjedu zacementirao, omogućivši apsolutnu dominaciju u Zastupničkom domu s više od 2/3 zastupničkih mjesta.

4. 3. Izbori 1995.

Kada promatramo učinke izbornih sustava, uočavamo očekivanu prisutnost krute izborne matematike koja u dva različita segmenta donosi različitu predstavljenost nakon pretvaranja u mandate. Iako je model načelno isti, ono što razlikuje ove izbore od onih održanih 1992. godine jest različit omjer zastupnika biranih razmjernim putem s državnih lista po *at-large* sustavu i zastupnika biranih putem jednomandatnih izbornih jedinica. Ovog puta na snazi je bio izborni zakon koji je određivao da se, ne računajući posebne izborne jedinice za manjine i dijasporu, 80 zastupnika bira putem zatvorenih lista gdje je izbornu jedinicu činio teritorij Republike Hrvatske (Hrvatski sabor, 1995a), dok se 28 zastupnika biralo putem istog broja jednomandatnih izbornih jedinica određenih zakonom (Hrvatski sabor, 1995b).

Bitno je napomenuti kako ni u ovom slučaju razmjerni i većinski izborni segment nisu bili ni na koji način povezani, barem ne službeno. Birači su dobivali po dva glasačka listića na kojima su mogli glasovati neovisno o izornoj ponudi na drugom listiću. Praktički, kao i 1992. godine, segmenti izbora za regularne zastupnike bili su odvojeni izborni procesi, barem što se pretvaranja glasova u mandate tiče. Na razmjerni segment izbora izašlo je 2 500 040 od 3 634 233 birača (68,79%), od čega je nevažećih listića bilo 82 666 (3,31%). Na većinski segment izbora izašlo je 2 427 335 od upisanih 3 515 161 birača (67,09%), od čega je nevažećih listića bilo 74 860 (3,08%) (DIP, 1995).

Iako se rad bavi utjecajima izbornog sustava, bitno je istaknuti nekoliko novih odrednica na političkoj sceni uoči izbora 1995. godine. Kao što smo imali priliku vidjeti, razjedinjenost oporbe na prošlim je izborima dovela do premoćne pobjede HDZ-a. Iako pobjeda vjerojatno ne bi bila upitna ni u slučaju optimalne oporbene strategije, intriganta je činjenica da koalicije praktički nisu postojale te da je HDZ u većinskom segmentu osvojio čak 54 od 60 mandata. Oporbene stranke nisu htjele ponoviti takvu grešku te se ovoga puta odlučuju na drugačiji pristup (Kasapović, 2014: 212). Strategija se sastojala u samostalnom izlasku SDP-a i HSLŠ-a u razmjernom segmentu, dok su HSS, HNS, IDS, HKDU i SBHS istaknuli zajedničku koalicijsku listu. U većinskom segmentu izbora nastupali su pomoću dvije strategije. Prva je bila isticanje zajedničkog kandidata svih 6 navedenih stranaka. Toj koaliciji se u pojedinim izbornim jedinicama pridruživao i ideološki suprotan HSP 1861. Druga strategija bila je isticati kandidata jedne stranke koalicije uz strateško odustajanje kandidata drugih stranaka (Kasapović, 2014: 213).

S obzirom na to da ovaj rad nastoji usporediti učinke pojedinih izbornih segmenata, kao i zbog nemogućnosti razdvajanja glasova za pojedine stranke u koalicijskim nastupima, rezultati HSLŠ-a, SDP-a, Koalicije, HSP-a 1861 te HND-a promatrat će se zbrojeno te će simulacijski prikazivati odnos broja glasova i mandata kako u razmjernom, tako i u većinskom segmentu izbornog sustava.

Kada se promatra nastup HSLŠ-a, SDP-a, te stranaka Koalicije, koja je okupljala HSS, IDS, HNS, HKDU, SBHS, te u određenim izbornim jedinicama u većinskom segmentu HSP 1861 i HND, može se zaključiti kako je pri određivanju kandidata za većinske liste bilo prisutno taktiziranje stranaka s obzirom na područje koje je zakonom određena izborna jedinica obuhvaćala. Iako nisu bili u koaliciji na državnoj razini koja osvajače mandata određuje razmjerno D'Hondtovom metodom raspodjele mandata, u većini okruga je prisutno ispreplitanje HSLŠ-a, SDP-a i stranaka Koalicije. U nekim su izbornim jedinicama nastupali samostalno, u

nekima u koaliciji i široj od one državne, u nekima u djelomičnoj koaliciji u odnosu na državnu listu. HSLŠ je nastupio u 25 od 28 izbornih jedinica. U njih 17 nastupio je u koaliciji sa SDP-om ili sa strankama Koalicije, zajedno sa SDP-om ili bez SDP-a. Od toga, u 3 izborne jedinice je nastupio zajedno sa SDP-om i dijelom Koalicije, a protiv neke druge stranke koalicije, i to u: XII. izbornoj jedinici (Nova Gradiška – Slavonski Brod) protiv SBHS-a i HKDU-u, u XXIII. izbornoj jedinici (Međimurska županija), protiv HKDU-a, i u XXV. izbornoj jedinici koja je obuhvaćala zapadni dio Zagreba, također protiv HKDU-a. U jednoj izbornoj jedinici, IV. (Kutina), HSLŠ je nastupio zajedno sa strankom Koalicije, HSS-om, protiv druge stranke Koalicije, HKDU-a. HSLŠ je nastupio samostalno u osam izbornih jedinica, od toga samostalno bez SDP-a ili neke stranke Koalicije protiv sebe u pet izbornih jedinica. Samostalno, protiv stranke Koalicije, HKDU-a, bez SDP-a u nadmetanju nastupio je u jednoj jedinici, i to u XXIV., koja je obuhvaćala područje južnog Zagreba. Protiv SDP-a, bez ijedne druge stranke koalicije prisutne u izbornom nadmetanju nastupio je u jednoj jedinici, u IX., koja je obuhvaćala područje Primorsko-goranske županije. Stranke Koalicije nisu protivnika u SDP-u, HSLŠ-u ili nekoj drugoj stranici Koalicije imale u tri izborne jedinice, i to u VI. (Varaždin), gdje je HSS nastupio samostalno, u XVII. (Vinkovci – Vukovar), gdje su zajedno nastupili HSS i SBHS, te u XXI. (Istarska županija), gdje je samostalno nastupio IDS. Od spomenutih stranaka, mandat je samostalno osvojio jedino IDS u svojoj (matičnoj) izbornoj jedinici. SDP je nastupio u sedamnaest izbornih jedinica. Od tih sedamnaest izbornih jedinica, u koaliciji je nastupio u njih većinu, šesnaest, dok je samostalno nastupio u već spomenutoj devetoj izbornoj jedinici, riječkoj, gdje je uspješno osvojio mandat apsolutnom većinom. HSP 1861 i HND samostalno su nastupili na državnoj razmjernoj listi. U većinskom segmentu ni u jednoj izbornoj jedinici nisu nastupili samostalno, već kao dio šire koalicije u pojedinim izbornim jedinicama zajedno s HSLŠ-om, i/ili SDP-om, i/ili s jednom ili više stranaka Koalicije. HSP 1861 kao dio šire koalicije nastupio je u deset izbornih jedinica, dok je HND, također kao dio šire koalicije nastupio u petnaest izbornih jedinica. Zbrojeno, navedene stranke u razmjernom segmentu osvojile su 1 040 616 (43,04%) glasova i 34 (42,5%) mandata, dok su u većinskom segmentu ostvarile „slabiji“ rezultat, osvojivši 922 896 (38,02%) glasova i 7 (25%) mandata. Zbirno, navedene stranke osvajaju 41 (37,96%) mandat.

Jedine dvije stranke koje su samostalno nastupale u svim izbornim jedinicama, kao i na državnoj listi, su HDZ i HSP. HDZ je na državnoj listi osvojio 1 093 403 (45,23%) glasova i 42 (52,5%) mandata. Na većinskim listama HDZ je osvojio 1 055 448 (43,48%) glasova i 21 (75%) mandata. Zbrojeno, HDZ osvaja 63 (58,33%) svih mandata. HSP je na državnoj listi

osvojio 121 095 (5,01%) glasova i 4 (5%) mandata. Na većinskim listama HSP je osvojio 166 867 (6,87%) glasova i nijedan mandat. Zbrojeno, HSP je osvojio 4 (3,70%) svih mandata.

Tablica 11. Osvajajući mandata po segmentima 1995.

Stranka	Mod. većinski	Razmjerno	Ukupno
HDZ	21	42	63
Koalicija		16	
HSLŠ		10	
SDP		8	
HND			
HSP 1861			
Ukupno*	7	34	41
HSP		4	4

*Odnosi se na mandate koalicije HSLŠ-a, SDP-a, HND-a i HSP 1861.

Izvor: Izračun autora prema DIP, 1995.

Kada promatramo psihološki utjecaj izbornoga sustava na birače, iz tablice možemo zaključiti nekoliko činjenica. HDZ i zbirno stranke Koalicije, SDP i HSLŠ ostvaruju bolji rezultat u razmjernom segmentu izbora nego u većinskom segmentu. Razloga za to može biti više. Prije svega, u svakoj izbornoj jedinici, bez obzira na izbornu ponudu u toj izbornoj jedinici, ponuđen je identičan glasački listić koji se odnosio za odabir 80 mandata koji su se birali u at-large sustavu, a mandati su se raspodjeljivali D'Hondtovom metodom raspodjele mandata. Veća izborna ponuda mogla je značiti prisutnost prihvatljive opcije. Također, postoji veća vjerojatnost identificiranja sa strankom na izborima sa zatvorenim listama, nasuprot veće vjerojatnosti identificiranja s pojedinim kandidatima. Iznimka je HSP, koji na izborima na državnoj razini osvaja manje glasova nego na razini izbornih jedinica. Razlog tomu može biti činjenica da je srodna stranka HSP 1861 nastupala samostalno na državnoj razini, i u koalicijama s raznorodnim strankama na razini izbornih jedinica. Zbirni rezultat tih dviju stranaka na razini države je blizak samostalnom rezultatu HSP-a na razini izbornih jedinica, iz čega možemo zaključiti kako je tek manji dio birača HSP 1861 glasao za svoju stranku u okviru raznorodnih koalicija na razini izbornih jedinica i radije davao svoj glas za HSP ili neku drugu desnu stranku ili neovisnog kandidata. Također, treba uzeti u obzir kako je na razini izbornih jedinica nastupilo devet različitih stranaka koje nisu ni na koji način participirale u izbornom natjecanju na razini države, kao i činjenicu kako su u pojedinim izbornim jedinicama postojali

neovisni kandidati (u nekima i tri). Zbirno, te stranke i neovisni kandidati osvojili su 112 351, odnosno 4,63% glasova.

Tablica 12. Razlika osvojenih glasova u većinskom i razmjernom segmentu 1995.

Stranka	Razmjerno	Mod. većinski	Razlika	%***
ASH	40 348	16 674	23 674	0,93
DGS	5 343	436	4 907	0,20
HDZ*	1 093 403	1 055 448	37 955	0,25
SDU	78 282	41 014	37 268	1,44
HKDS	16 986	26 014	-9 028	-0,39
Koalicija	441 390			17,66
HSLŠ	279 245			11,17
SDP	215 839			8,63
HND	72 612			2,90
HSP-1861	31 530			1,26
Ukupno*	1 040 616	922 896	117 720	3,60
HSP**	121 095	166 867	-45 772	-2,03
NSP	6 608	1 990	4 618	0,18
HSNZ	7 835	8 785	-950	-0,05
Stranke/neovisni koji nisu nastupili u razmjernom segmentu	0	112 351		
Stranke koje nisu nastupile u većinskom segmentu	6 858	0		
Nevažeći	82 666	74 860	7 806	0,22

*Ostvaren mandat u oba segmenta

**Ostvaren mandat u razmjernom segmentu

***Razlika postotaka uzima u obzir različitu izlaznost u dva segmenta

Izvor: Izračun autora prema DIP, 1995.

Činjenica da za birača u njegovoj izbornoj jedinici postoji kandidat kojem želi dati glas dok to isto ne vrijedi za državnu razinu, može rezultirati racionalnim glasanjem i biranjem najbližije liste.

Prije nego krenemo govoriti o mehaničkim učincima većinskog izbornog sustava, potrebno je iznijeti određene parametre koji definiraju većinski segment u ovom izbornom procesu. Zakonom je određeno da svaka izborna jedinica mora imati otprilike podjednak broj registriranih birača (Hrvatski sabor, 1995a). Prosječan broj birača po izbornim jedinicama iznosi 125 541. U određenim izbornim jedinicama broj registriranih birača uistinu iznosi otprilike kao

i prosječan broj birača, ali u mnogo njih dolazi do ogromnih odstupanja, što dovodi do toga da glasovi u određenim jedinicama u samom začetku vrijede više nego u nekim drugim jedinicama. Tako je primjerice u sedmoj izbornoj jedinici registrirano 178 756 birača, odnosno 40-ak % više u odnosu na prosjek, dok je u trećoj izbornoj jedinici registrirano 85 396 birača, odnosno 40-ak % manje u odnosu na prosjek. Prema tome, glas birača u trećoj izbornoj jedinici vrijedi više nego dvostruko od glasa birača u sedmoj izbornoj jedinici. Nadalje, s obzirom da je svaka izborna jedinica svojevrsno izborna natjecanje, broj kandidata varira od jedinice do jedinice. Tako je primjerice najmanji broj kandidata u nekim jedinicama tri, dok neke jedinice broje jedanaest kandidata. Prosječan broj natjecatelja po izbornoj jedinici jest 6,25, i prema tom broju ću se orijentirati u detaljnijoj analizi mehaničkih učinaka.

Iako nešto veći broj nevažećih listića u razmjernom segmentu može značiti za pojedine birače odsutnost prihvatljive opcije, treba uzeti u obzir kako je i izlaznost u razmjernom segmentu bila veća, te je vrlo vjerojatno kako neki birači koji nisu pronašli svoju opciju u ponudi na državnoj razini na razini izbornih jedinica nisu niti iskoristili svoje biračko pravo. Općenito gledajući, broj nevažećih listića u većinskom segmentu u postotku ne odudara od razmjernog segmenta, no s obzirom na prirodu principa relativne većine, u pojedinim izbornim jedinicama može biti od kritične važnosti. Tako je, primjerice, u tri izborne jedinice broj nevažećih listića veći od razlike između pobjednika i drugoplasiranog. Nadalje, kada se govori o psihološkom utjecaju izbornog sustava na birače, promatram ga kroz kontekst izlaznosti i postotka nevažećih listića u odnosu na izbornu ponudu u pojedinim izbornim jedinicama. S obzirom da je prosječni broj kandidata po izbornoj jedinici 6,25, navedene vrijednosti promatram u odnosu na taj broj. Promatrajući izlaznost u okruzima s obzirom na broj kandidata, ne primjećuje se čisti obrnuto proporcionalni obrazac pada broja nevažećih listića u odnosu na porast broja kandidata. Ipak, skupno gledajući, postoji blaga tendencija pada postotka nevažećih listića u odnosu na porast broja kandidata. Promatrajući izlaznost u odnosu na broj kandidata, možemo zaključiti kako izlaznost raste, uz određena odstupanja, porastom broja kandidata.

Tablica 13. Izlaznost, nevažeći listići, izborna margina, apsolutne i relativne pobjede s obzirom na broj kandidata, 1995.

N	<6,25	>6,25	Ukupno
Izlaznost	67,44	71,33	69,05
Nevažeći	3,21	2,92	3,08
Izborna margina	21,43	11,42	17,14
Apsolutna pobjeda	13	3	16
Relativna pobjeda	4	8	12

Izvor: Izračun autora prema DIP, 1995.

Apsolutnom većinom kandidati su pobijedili u 16, a relativnom u 12 izbornih jedinica. Ono što valja istaknuti jest činjenica kako je većina apsolutnih pobjeda, njih 11, odnesena u izbornim jedinicama koje su imale broj upisanih birača manji od prosjeka, dok je relativnu pobjedu odnijelo 4 kandidata. U okruzima koji imaju više upisanih birača apsolutnu pobjedu odnijelo je 5 kandidata, dok je njih 8 pobijedilo relativnom većinom. Ugrubo rečeno, možemo konstatirati kako su manje izborne jedinice u većinskom segmentu ovih izbora pogodovala apsolutnim pobjedama kandidata. Isto tako, takav rasplet je bio najpovoljniji po HDZ, koji je u jedinicama s brojem birača manjim od prosjeka ostvario 12 od 21 mandata. Druge stranke su u takvim jedinicama ostvarile 3 od svojih 7 mandata. Također, manji izbor kandidata značio je i veću vjerojatnost za ostvarenom apsolutnom pobjedom. Tako je u jedinicama sa brojem kandidata manjim od prosjeka 13 kandidata pobjedu ostvarilo apsolutnom a 4 relativnom. U jedinicama sa brojem kandidata višim od prosjeka 3 kandidata ostvaruju apsolutnu, a 8 relativnu pobjedu.

Tablica 14. Izlaznost, nevažeći listići, izborna margina, apsolutne i relativne pobjede s obzirom na broj upisanih birača u izornoj jedinici 1995.

N birača*	<125 541	>125 541
Kandidata	5,87	6,69
Apsolutna pobjeda	11	5
Relativna pobjeda	4	8
Izborna margina	24,35%	11,21%

*Odnosi se na broj upisanih birača

Izvor: Izračun autora prema DIP, 1995.

Činjenica kako je broj apsolutnih pobjeda veći u jedinicama sa brojem kandidata manjim od prosjeka jasno pokazuje da se, iako se većinski izbori ponekad nazivaju izborima pojedinaca, u izostanku adekvatnog kandidata također glasa za bližu opciju što onda dovodi do veće

vjerojatnosti za ostvarivanjem apsolutne pobjede, odnosno natpolovične većine izašlih glasova. Toj činjenici ide u prilog i podatak kako je razlika između pobjednika i drugoplasiranog, u iznosu od 21,43%, veća u okruzima s manjim brojem natjecatelja od prosjeka, nego u okruzima s većim brojem natjecatelja gdje je ta razlika prosječno 11,42%. Isto vrijedi i za jedinice s manjim brojem birača, gdje je razlika pobjednika i drugoplasiranog 24,35%, dok je u jedinicama s većim prosječnim brojem birača razlika 11,21%.

Nadalje, u razmjernom izbornom segmentu propalim glasovima, osim onih nevažećih, možemo smatrati i one dane za liste koje nisu prešle izborni prag te nisu ušle u borbu za raspodjelu mandata. Nasuprot tome, u većinskom sustavu propali, odnosno nepredstavljeni glasovi su svi oni koji su dani za kandidate koji nisu pobijedili. Takvih je u ovom slučaju 1 125 868, odnosno 46,38% glasova, što je višestruko više od 266 402, odnosno 10,66% glasova u razmjernom segmentu. Također, broj propalih, odnosno nepredstavljenih glasova je tek nešto manji od predstavljenih glasova, odnosno onih koji su osvojili mandate, a takvih je glasova u većinskom segmentu 1 179 956, odnosno 48,61%.

Promatrajući psihološki utjecaj izbornog sustava na stranke, valja istaknuti kako su svega dvije stranke samostalno nastupile u svakoj izbornoj jedinici i na državnoj listi, HDZ i HSP. Činjenica je kako su to dvije stranke s jakom stranačkom infrastrukturom i stabilnim biračkim tijelom. Ipak, neke druge stranke za koje vrijedi to isto, odlučuju se na taktiziranje na više razina. Primjerice, svi akteri koji su isprepleteni ili u djelomičnim koalicijama nastupali na razini izbornih jedinica, na državnoj listi nastupaju samostalno (Koalicija se promatra kao jedan akter). HSLŠ, SDP i Koalicija uspješno prelaze izborne pragove i osvajaju mandate. Nasuprot tome, HND i HSP 1861 na razini izbornih jedinica sudjeluju jedino u raznorodnoj koaliciji, dok na državnoj razini ne prelaze izborni prag i ne ulaze u borbu za raspodjelu mandata te glasovi dani za njih propadaju. Iako simulacije spadaju u domenu isprepletenog psihološko-mehaničkog utjecaja, u navedenom prikazu simuliraju se izborni rezultati i raspodjela mandata u slučaju eventualnog zajedničkog nastupa svih stranaka koje su nastupale zajedno na razini izbornih jedinica. Iako je iluzorno očekivati kako bi se glasovi raspodijelili upravo onako kako je simulirano, može se zaključiti kako bi rezultati po široku raznorodnu koaliciju u smislu raspodjele mandata bili bolji u slučaju zajedničkog nastupa na državnoj razini. U tom slučaju jedino bi HSP zadržao isti broj mandata, dok bi HDZ osvojio tri mandata manje, a raznorodna velika koalicija 3 mandata više. Tada HDZ ne bi osvojio apsolutnu većinu zastupničkih mandata, barem u razmjernom segmentu izbora.

Tablica 15: Simulacija raspodjele mandata D'Hondtovom metodom sa zbrojenim glasovima raznorodne koalicije 1995.

Stranka	Glas	Postotak	Mandat
ASH	40 348	1,67	
DGS	5 343	0,22	
HDZ	1 093 403	45,23	39
HKS	6 858	0,28	
HKDS	16 986	0,7	
HSNZ	7 835	0,32	
HSP	121 095	5,01	4
NSP	6 608	0,27	
Koalicija: SDP+HSLs+HSP 1861+HND	1 040 616	43,04	37
SDU	78 282	3,24	
Nevažeći	82 666	3,31	

Izvor: Izračun autora prema DIP, 1995.

4. 3. 1. Nerazmjernost i efektivni broj parlamentarnih stranaka 1995.

Kao što je ranije navedeno, mehaničke učinke izbornog sustava i njegovog većinskog segmenta analizirat ću pomoću pokazatelja predstavljenosti i efektivnog broja stranaka, Gallagherovog indeksa nerazmjernosti te Laakso-Taagepera indeksa efektivnog broja parlamentarnih stranaka.

U slučaju izbora 1995. godine koristio sam modificirane podatke u odnosu na izborne rezultate iz razloga koji su navedeni u početku ovog poglavlja. Zbog toga uspoređujem indekse za razmjerni segment; modificirani većinski segment koji zbraja glasove i mandate stranaka koje su nastupale zajedno u većini jedinica; modificirani razmjerni segment koji zbraja glasove i simulira mandate stranaka koje su nastupale zajedno u većini jedinica većinskog segmenta; simulaciju koja pretvara glasove iz većinskog segmenta prema D'Hondtovoj metodi raspodjele mandata; simulaciju u kojoj se rezultati razmjernog segmenta pretvaraju po čistom razmjernom principu bez izbornog praga pomoću D'Hondtove metode raspodjele mandata; za ukupne rezultate tako da se zbroje svi glasovi i svi dobiveni mandati, i gdje se također koristi modifikacija prema kojoj se nastup široke koalicije tretira kao zajednički u većinskom i razmjernom segmentu.

Za najbolji prikaz krutosti većinskog izbornog segmenta u odnosu na razmjerni uspoređujem rezultate većinskih izbora i simulaciju 2 u kojoj se ti rezultati pretvaraju u mandate D'Hondtovom metodom. U prvom slučaju većinski segment stvara Gallagherov indeks od 24,72, što znači da pretvorba u mandate u odnosu na rezultate stvara veliku podpredstavljenost. Primjerice, ti isti rezultati, preračunati D'Hondtovom metodom daju Gallagherov indeks od

6,23, što znači puno realniju predstavljenost. Isti je slučaj s Laakso-Taagepera indeksom, koji u prvom slučaju stvara efektivan broj stranaka od 1,6, a u simuliranom slučaju 2,28. Taj podatak ide u prilog tezi kako većinski sustavi doprinose smanjenju broja stranaka u parlamentu.

Tablica 16. Gallagherov i Laakso-Taagepera indeks za rezultate izbora i simulacije, 1995.

Mandati u odnosu na metodu izračuna

Stranka	Raz.	Mod. već.	Sim1**	Sim2***	Sim3****	Ukupno*****
ASH					1	
DGS						
HDZ	42	21	39	14	39	63
HKS						
HKDS						
Koalicija	16				15	
HSLŠ	10				9	
HSP 1861					1	
HND					2	
SDP	8				7	
Ukupno*		7	37	12		41
HSP	4		4	2	4	4
NSP						
HSNZ						
SDU					2	
Gallagher	6,43	24,72	4,28	6,23	2,69	10,83
L-T	2,91	1,6	2,2	2,28	3,36	2,06

*Odnosi se samo na modificirane i simulacijske rezultate

**Modificirani razmjerni segment

***Glasovi većinskog segmenta preračunati D'Hondtovom metodom

****Simulacija razmjernog segmenta u čistom razmjernom sustavu

*****Ukupno modificirano

Izvor: Izračun autora prema DIP, 1995.

Razmjerni segment stvara Gallagherov indeks od 6,43, dok je Laakso-Taagepera indeks 2,91, što govori o tome da razmjerni segment, unatoč dominaciji jedne stranke daje efektivni broj parlamentarnih stranaka od gotovo 3. Zajednički nastup stranaka koje su međusobno koalirale u većinskom segmentu donio bi, kao što je već opisano osim povoljnijeg rezultata tim strankama i manji Gallagherov indeks, odnosno pravedniju predstavljenost. Pored toga, smanjio bi efektivni broj parlamentarnih stranaka na 2,2, ukoliko bi se koalicija promatrala kao jedan akter. Simulacija 3 prikazuje mehaničke učinke izbornog sustava koji su definirani zakonskim izbornim pragom. U čistoj razmjernoj simulaciji ne postoji izborni prag, te samim time sve sudjelujuće stranke ulaze u borbu za mandate. U takvom scenariju četiri nove stranke postaju

parlamentarne u sustavu koji daje nizak Gallagherov indeks (2,69). Efektivni broj parlamentarnih stranaka bi se povećao na 3,36, što ilustrira u kojoj mjeri zakonski izborni pragovi mijenjaju sliku nakon izbora. Krajnji pokazatelj izbornog sustava u cjelini jesu njegovi ukupni rezultati. Ukupni modificirani indeks je također dobiven zbrajanjem glasova i mandata, promatrajući stranke koje su međusobno koalirale u većinskom segmentu u cjelini, jer drugačije ne bi mogli dobiti krajnje rezultate. Gallagherov indeks je u tom slučaju 10,83, što prikazuje da sustav ne daje veliku predstavljenost kao neki drugi izborni sustavi. Nasuprot tome, sustav daje veću predstavljenost nego primjerice većinski sustavi u kojima postoji više stranaka koje se natječu. Sustav daje Laakso-Taagepera indeks od 2,02, što pokazuje da efektivno u parlamentu postoje dvije stranke. Može se zaključiti kako je većinski segment, u slučaju ovih izbora, doprinio potvrđivanju rezultata razmjernog segmenta pobjedničke stranke i stvaranju natpolovične većine u parlamentu.

5. Završno razmatranje

Iako su tri izborna procesa održana između 1990. 1995. bila različita, djelomično s različitim akterima i s različitim izbornim pravilima, pa i različitim izbornim sustavima, svima im je zajednički većinski izborni segment. Promatrajući pravila i prohibitivne klauzule, možemo zaključiti kako je klasičnim većinskim segmentima iz 1992. i 1995. godine komplementarniji drugi krug natjecanja 1990. nego prvi krug. Ipak, nezahvalno je uspoređivati segmente samo sa drugim krugom, iz jednostavnog razloga – ne natječu se svi akteri u drugom krugu.

Tablica 17. Prisutnost uvjeta za pobjedu i nužna apsolutna većina za pobjedu

	1990.-I	1990.-II	1992.	1995.
Uvjet	da	ne	ne	ne
Apsolutna većina	da	ne	ne	ne

Izvor: Izračun autora prema DIP, 1990, 1992, 1995.

Upravo pomoću prezentiranih podataka i vrijednosti možemo relevantno usporediti utjecaje izbornog sustava i njegovih segmenata.

Tablica 18. Izlaznost, nevažeći listići i razlika između pobjednika i drugoplasiranog u odnosu na prosječan broj kandidata u izbornom okrugu

	1990.			1992.			1995.		
	Izlaznost	Nevažeći	Margina	Izlaznost	Nevažeći	Margina	Izlaznost	Nevažeći	Margina
$N < \Delta N$	-	+	+	-	+	+	-	+	+
$N > \Delta N$	+	-	-	+	-	-	+	-	-

Izvor: Izračun autora prema DIP, 1990, 1992, 1995.

Uspoređujući parametre vezane za prosječan broj natjecatelja u izornoj jedinici, vidljivo je kako se u sva tri izborna procesa ponavlja isti obrazac u većinskom izbornom segmentu. U sva tri slučaja izlaznost je manja u izbornim jedinicama sa brojem kandidata manjim od prosjeka. Također, u takvim je izbornim jedinicama u sva tri slučaja veći postotak nevažećih listića i veća razlika između pobjednika i drugoplasiranog. Možemo zaključiti kako u sva tri slučaja veća izborna ponuda potiče na izlaznost birača, kao i manje „poništenih“ glasova.

Tablica 19. Broj kandidata i razlika između pobjednika i drugoplasiranog u odnosu na prosječan birača u izornoj jedinici

	1990.		1992.		1995.	
	Kandidati	Margina	Kandidati	Margina	Kandidati	Margina
$N < \Delta N$	-	-	-	+	-	+
$N > \Delta N$	+	+	+	-	+	-

Izvor: Izračun autora prema DIP, 1990., DIP 1992. i DIP 1995.

Kada promatramo parametre vezane uz broj upisanih birača, možemo zaključiti kako se u sva tri slučaja djelomično ponavlja isti obrazac rezultata. U sva tri izborna procesa jedinice sa upisanim brojem birača manjim od prosjeka daju manji broj kandidata. Može se zaključiti kako veći broj upisanih u izornoj jedinici stvara uvjete i psihološki poticaj za kandidaturu. Razlika između pobjednika i drugoplasiranog je u slučaju 1990. godine veća u izbornim jedinicama s upisanim brojem birača većim od prosjeka, dok je u slučaju 1992. i 1995. godine manja. Valja istaknuti kako je u slučaju 1992. i 1995. godina razlika istaknuta, dok je 1990. godine razlika manja od dva postotna boda. Možemo zaključiti kako manje izborne jedinice većinskog sustava u kombiniranim sustavima 1992. i 1995. godine favoriziraju pobjedničkog kandidata, dok to nije slučaj u izborima 1990.

Tablica 20. Postotak propalih glasova u većinskim izbornim segmentima

1990.		1992.	1995.
I. krug	II. krug		
37,94%	39,91%	58,16%	46,38%

Izvor: Izračun autora prema DIP, 1990, 1992, 1995.

Kada promatramo propale glasove, čiji je veliki broj neizbježan u većinskim izbornim sustavima i u većinskim izbornim obrascima, primjećujemo kako najveći broj propalih glasova daje većinski segment kombiniranog izbornog sustava 1992. godine. 1990. godine puno stranaka ostvaruje plasman u drugi krug te na taj način glasovi teže propadaju, dok u drugom krugu smanjeni broj kandidata, koji često iznosi 2, potiče manji broj propalih glasova, koji su u tom slučaju sigurno ispod 50%. Uspoređujući 1992. i 1995. godinu, valja istaknuti činjenicu kako je većinski izborni segment 1992. godine sadržavao veći broj kandidata po izornoj jedinici u odnosu na većinski segment 1995. godine, što je omogućilo veću disperziju glasova i samim time veću mogućnost propadanja glasa.

Tablica 21. Gallagherov i Laakso-Taagepera indeks prema ukupnim rezultatima

Indeks	1990.	1992.	1995.
Gallagher	21,46	22,48	10,83
L-T	1,86	1,92	2,06

Izvor: Izračun autora prema DIP, 1990, 1992, 1995.

Zaključno, možemo zaključiti kako cjeloviti izborni sustavi 1990. i 1992. godine proizvode gotovo jednaku predstavljenost, unatoč činjenici kako je polovica zastupnika 1992. godine izabrana gotovo čistim razmjernim sustavom. Uzrok tome može biti činjenica da su izbori 1990. prvi slobodni izbori, te da su zbog neetabiliranog stranačkog sustava propustili proizvesti veću razmjernost i višestranačje. Kada uspoređujemo izbore 1992. i 1995., primjećuje se porast razmjernosti, kao i porast efektivnog broja stranaka u parlamentu 1995. Uzrok tome jest različit omjer zastupnika biranih razmjernim i većinskim putem. Kako je 1995. godine većinski segment izgubio na udjelu dodjeljivanja mandata, tako je sustav postao razmjerniji.

6. Zaključak

Ovaj rad posvećen je isticanju važnosti izbornih sustava i njihovih utjecaja na izborne ishode. Ističe se kako je, unatoč krucijalnoj važnosti za formiranje stranačkog, pa i političkog sustava, područje utjecaja izbornih sustava na primjerima izbora u Hrvatskoj nedovoljno pokriveno. Smanjen interes za proučavanje utjecaja izbornog sustava također može biti posljedica činjenice kako niti jedan od tri analizirana sustava više nije na snazi u Republici Hrvatskoj. Čak štoviše, niti u jednom od tri analizirana izborna procesa nije se ponovila primjena identičnog izbornog sustava, što slučajeve čini još teže usporedivim.

Nakon što su omogućeni uvjeti za održavanje prvih slobodnih višestranačkih izbora u suvremenoj Hrvatskoj, zakonodavci nisu mogli ni slutiti kakve će promjene uslijediti, ne samo u smislu izbornog zakonodavstva već i na povijesnom polju. Paralelno s nastankom i sazrijevanjem samostalne Republike Hrvatske nastalo je i sazrijevalo suvremeno izborno zakonodavstvo. To ne znači kako su izborni sustavi korišteni u prvim izbornim ciklusima *a priori* bili manjkavi ili loši, ali činjenica je da su u svim navratima djelomično instrument vladajućih kojim bi učvrstili svoju političku dominaciju. Traženje adekvatnoga izbornog sustava nije stalo 1995. godinom, već je na kraju tog burnog desetljeća zaključeno donošenjem izbornog zakonodavstva koje ostaje na snazi do danas, što znači da se u prvom desetljeću samostalnosti nisu dogodila dva izborna ciklusa s istim izbornim pravilima.

Rad prije svega nastoji prevladati razlike između različitih izbornih sustava, kao i između izbornih sustava koji tipološki pripadaju istoj obitelji ali se razlikuju nekim drugim odrednicama, prije svega zakonskim. U ovom slučaju izborne procese 1990., 1992. i 1995. svodimo na njihov zajednički nazivnik – većinski izborni obrazac. Koristeći u politologiji, pa i matematici, etablirane i prihvaćene indekse pobliže istražujemo i shvaćamo prirodu izbornoga sustava.

Također, ovaj rad, uz čvrste pokazatelje, koristi i reprezentativne alternativne metode – simulacije. One se temelje na stvarnim rezultatima izbornog procesa gdje se glasovi alternativnim metodama preračunavaju u mandate. Ovakvo postavljanje glasova i mandata u odnos neovisne i ovisne varijable, čiji je medijator metoda preračunavanja glasova, pobliže objašnjava mehanizme kojima se glasovi pretvaraju u mandate. Potencijalna mana ovakvog pristupa nalazi se u činjenici kako je iluzorno očekivati da bi stvarni rezultati izbora bili isti kao u simulaciji ako bi se koristila metoda preračunavanja glasova u mandate kao u slučaju simulacije. Analiza mehaničkog utjecaja služi nam za shvaćanje funkcioniranja izbornih

sustava te kako njegove odrednice mogu biti ključne u ostvarivanju boljih ili lošijih izbornih rezultata.

Očitavanje podataka i parametara u izborima 1990., 1992. i 1995. potvrdilo je kako većinski izborni sustav, unatoč svojim pozitivnim stranama u smislu prepoznatljivosti kandidata i veće bliskosti s biračkim tijelom, ima rigidnu prirodu te ogroman potencijal da producira podpredstavljenost, čime se narušava jedno od osnovnih načela političkog predstavljanja. Također, teži prema smanjivanju političkih aktera u zakonodavnom tijelu.

Rad ističe važnost izborne matematike, te bi mogao biti koristan za istraživače prvih izbornih procesa u suvremenoj Hrvatskoj. Također, detaljnom analizom utjecaja izbornog sustava, naročito analizom mehaničkog utjecaja, ostavlja se golem prostor i istraživački potencijal za definiranje i mjerenje psihološkog utjecaja izbornih sustava.

Literatura

- Benoit, Kenneth (2006) Which Electoral Formula Is the Most Proportional? A New Look with New Evidence. *Political Analysis* 8(4): 381-388.
- Birch, Sarah (2003) Two-Round Electoral Systems and Democracy. *Comparative Political Studies* 36 (3): 319-344.
- Blais, André; Lachat, Romain; Hino, Airo i Doray-Demers, Pascal (2011) The Mechanical and Psychological Effects of Electoral Systems: A Quasi-Experimental Study. *Electoral Studies* 31(4): 829-837.
- Blais, André; Héroux-Legault, Maxime; Stephenson, Laura; Cross, William i Gidengil, Elisabeth (2012) Assessing the psychological and mechanical impact of electoral rules: A quasi-experiment. *Comparative Political Studies* 44 (12): 1599-1621.
- Caramani, Daniele (2013) Stranački sustavi. U: Caramani, Daniele (ur.) *Komparativna politika* (str. 235-257). Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Gallagher, Michael (1991) Proportionality, disproportionality and electoral systems. *Electoral Studies* 10 (1): 33-51.
- Grdešić, Ivan; Šiber, Ivan; Kasapović, Mirjana i Zakošek, Nenad (1991) *Hrvatska u izborima '90*. Zagreb: Naprijed.
- Kasapović, Mirjana (1993) *Izborni i stranački sustav Republike Hrvatske*. Zagreb: Alinea.
- Kasapović, Mirjana (1995) Segmented or "Entrenched" Electoral Systems. *Politička misao* 5 (32): 173-186.
- Kasapović, Mirjana (ur.) (2001) *Hrvatska politika 1990.-2000*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Kasapović, Mirjana (2014) *Kombinirani izborni sustavi u Europi 1945-2014*. Zagreb: Plejada.
- Klemenčić, Mladen (1991) Izbori u Hrvatskoj – elektoralnogeografska analiza odabranih primjera. *Geografski glasnik* 53 (1): 95-108.
- Kubo, Keiichi (2007) The Radicalisation and Ethnicization of Elections: The 1990 Local Elections and the Ethnic Conflict in Croatia. *Ethnopolitics* 6 (1): 21-41.

Laakso, Markku i Taagepera, Rein (1979) "Effective" Number of Parties: A Measure with Application to West Europe. *Comparative Political Studies* 12 (1): 3-27.

Lijphart, Arend (1990) *The Political Consequences of Electoral Laws, 1945-85*. *The American Political Science Review* 84 (2): 481-496.

Moser, Robert G. i Scheiner, Ethan (2004) Mixed electoral systems and electoral system effects: controlled comparison and cross-national analysis. *Electoral Studies* 23 (4): 575-599.

Norris, Pippa (1997) Choosing Electoral Systems: Proportional, Majoritarian and Mixed Systems. *International Political Science Review* 18 (3): 297-312.

Schlesinger, Joseph A. i Schlesinger, Mildred (2006) Maurice Duverger and the Study of Political Parties. *French Politics* 4 (1): 58-68.

Taagepera, Rein i Shugart, Matthew S. (1993) Predicting the Number of Parties: A Quantitative Model of Duverger's Mechanical Effect. *American Political Science Review*. 87 (2): 455-464.

Vrcan, Srđan; Lalić, Dražen; Pokrovac, Zlatan; Bulat, Nenad i Štrelov, Damir (1995) *Pohod na glasače: izbori u Hrvatskoj 1990.-1993*. Split: Puls.

Izvori podataka

Državno izborno povjerenstvo (DIP) (1990) Izbori za zastupnike u Hrvatski sabor. <https://www.izbori.hr/arhiva-izbora/#/app/parlament-1990> Pristupljeno 7. travnja 2021.

Državno izborno povjerenstvo (DIP) (1992) Izbori za zastupnike u Hrvatski sabor. <https://www.izbori.hr/arhiva-izbora/#/app/parlament-1992> Pristupljeno 10. svibnja 2021.

Državno izborno povjerenstvo (DIP) (1995) Izbori za zastupnike u Hrvatski sabor. <https://www.izbori.hr/arhiva-izbora/#/app/parlament-1995> Pristupljeno 15. svibnja 2021.

Pravni akti

Hrvatski sabor (1990a) Zakon o izboru i opozivu odbornika i zastupnika. *Narodne novine* 7.

Hrvatski sabor (1990b) Zakon o izbornim jedinicama za izbor zastupnika u Društveno-političko vijeće Sabora Socijalističke Republike Hrvatske *Narodne novine* 7.

Hrvatski sabor (1992a) Zakon o izborima zastupnika u Sabor Republike Hrvatske. *Narodne novine* 22.

Hrvatski sabor (1992b) Zakon o izbornim jedinicama za Zastupnički dom Sabora Republike Hrvatske. *Narodne novine* 22.

Hrvatski sabor (1995a) Odluka o proglašenju Zakona o izmjenama i dopunama zakona o izborima zastupnika u Sabor Republike Hrvatske. *Narodne novine* 68.

Hrvatski sabor (1995b) Zakon o izbornim jedinicama za Zastupnički dom sabora Republike Hrvatske. *Narodne novine* 68.

Sažetak

Rad se bavi komparacijom mehaničkih i psiholoških efekata izbornih pravila na primjeru većinskih izbora održanih u Hrvatskoj od 1990. do 1995. godine. Pri tome se u tri slična, no različita slučaja (dvokružni većinski sustav 1990., kombinirani segmentirani simetrični sustav 1992. te kombinirani segmentirani asimetrični sustav 1995.) analiziraju utjecaji koje izborna pravila imaju na izborne ishode. Okosnicu analize čini proučavanje ovih efekata uz pomoći izbornih simulacija kojima se jasnije pokazuje narav izbornih efekata, dok se ishodi vrednuju na temelju Gallagherovog indeksa nerazmjernosti te Laakso-Taagepera indeksa efektivnog broja parlamentarnih stranaka. Rad pokazuje rigidnost mehaničkih efekata većinskih sustava te visoke nerazmjernosti koje proizvodi, posebice u svojoj jednokružnoj inačici.

Ključne riječi: izbori, izborni sustav, većinski izborni sustav, mehanički i psihološki efekti, Hrvatska

Abstract

This thesis deals with a comparison of mechanical and psychological effects of electoral rules, exemplified by majoritarian elections held in Croatia from 1990 to 1995. Thereby, three similar, yet different cases (two-round majoritarian system in 1990, mixed-member segmented symmetrical system in 1992, and mixed-member segmented asymmetrical system 1995) are used for an analysis of effects which electoral rules have on electoral outcomes. The crucial part of the analysis is based on assessment of these effects with the help of electoral simulations which show a clearer picture of the nature of electoral effects, while outcomes are evaluated with the help of the Gallagher disproportionality index and the Laakso-Taagepera index of effective number of parliamentary parties. The thesis showcases the rigidity of effects of majoritarian systems and high levels of disproportionality they produce, especially in their single-round version.

Keywords: elections, electoral system, majoritarian system, mechanical and psychological effects, Croatia